

**УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

**КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ**

**РОБОТА З БАТЬКАМИ
У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА**

Черкаси 2022

Затверджено на засіданні Вченої ради КНЗ «ЧОПОПП Черкаської обласної ради»

Протокол № 2 від 16.06. 2022 р.

АВТОР-УПОРЯДНИК

Т.В. Брайченко, методист навчально-методичного центру психологічної служби комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

РЕЦЕНЗЕНТИ:

І. М. Руденко, доцент кафедри педагогіки, психології і освітнього менеджменту комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат психологічних наук.

Т. О. Куриленко, соціальний педагог Черкаської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №13 Черкаської міської ради Черкаської області

Робота з батьками у діяльності соціального педагога / автор-упорядник

Т. Брайченко. Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП Черкаської обласної ради», 2022. 43 с.

Методичний посібник складено для підтримки діяльності соціального педагога як фахівця психологічної служби закладу освіти.

У посібнику розкривається сутність, завдання, основні напрями та форми роботи соціального педагога закладу освіти у роботі з учнями та їх батьками, що передбачають сімейно орієнтований підхід, партнерство та взаємодію учасників освітнього процесу, а також лаконічно розкрито специфічні професійні ролі соціального педагога у роботі з родиною та сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Рекомендований соціальним педагогам, педагогічним працівникам та керівникам закладів освіти для використання у роботі з учнями і їх родинами.

© Брайченко Т.В., 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I. РОЛЬ СІМ'Ї В СОЦІАЛІЗАЦІЇ І СОЦІАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ.....	5
1.1. Соціальна взаємодія школи та сім'ї у процесі соціалізації дитини.....	5
1.2. Сім'я – первинне середовище виховання та розвитку особистості.....	9
1.3. Стилi сімейного виховання.....	15
II. ЗАВДАННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З УЧНЯМИ ТА ЇХ БАТЬКАМИ.....	18
2.1. Завдання, напрями та основний зміст соціально-педагогічної діяльності з сім'єю.....	18
2.2. Специфічні професійні ролі соціального педагога у роботі з родиною.....	23
2.3. Напрями та форми роботи з різними типами сімей.....	27
2.4. Соціально-педагогічна діяльність із дітьми та сім'ями, які опинились в складних життєвих обставинах.....	34
2.5. Робота соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41

Час і батькам, і вчителям глибоко
усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні
сім'я без школи не можуть
справитись з найтоншим,
найскладнішим завданням
становлення людини.

В. А. Сухомлинський

За останні десятиліття збільшився інтерес до питань сімейної педагогіки та сімейного виховання. Сімейна соціальна політика є складовою і невід'ємною частиною Державної соціальної політики. В Україні реалізуються такі напрями сімейної політики: стабілізація сім'ї; зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості громадян; забезпечення розумового й фізично здорового потомства, орієнтація на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя. У Концепції державної сімейної політики визначено її основні напрями:

- формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, вихованні нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу;
- сприяння відродженню традиційно міцної, працьовитої, економічно спроможної сім'ї на основі нових соціально-економічних відносин, національних традицій та впровадження кращого світового досвіду; пропагування і забезпечення наступності поколінь;
- створення умов для повної реалізації економічних, соціальних і демографічних функцій сім'ї; вжиття заходів для захисту інтересів сім'ї і дітей, їх соціальної підтримки в період соціально-економічної трансформації суспільства;
- формування у населення культури планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу;
- всебічна соціально-економічна підтримка молодих сімей;
- сприяння поширенню сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактика дитячої бездоглядності, жебракування, запобігання правопорушенням;
- створення у державі єдиної соціальної інфраструктури з метою обслуговування сім'ї та виконання завдань, пов'язаних з її життєзабезпеченням. [13].

Пріоритетним напрямом державної сімейної політики проголошено захист прав сім'ї та її членів, а одним із шляхів її реалізації є соціально-педагогічна робота з родиною. Держава визнає об'єктивну необхідність надання допомоги сучасній сім'ї для того, щоб вона могла виступити партнером школи в процесі навчання і виховання дитини. У законі України

«Про освіту» задекларовані принципи солідарної відповідальності сім'ї і школи за виховання дитини в процесі освітньої діяльності: і батьки (законні представники) неповнолітніх учнів, і педагогічні працівники, і їх представники, організації, що здійснюють освітню діяльність, розглядаються як рівноправні учасники, партнери в освітніх відносинах.

Демократичний характер управління освітою у новій українській школі, в тому числі забезпечення прав батьків неповнолітніх учнів на участь в управлінні освітніми організаціями, виступає як один з основних принципів державної політики і правового регулювання відносин в сфері освіти.

Концепція «Нова українська школа», яка орієнтована на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, її конкурентоспроможності в європейському та світовому просторі, виховання покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці, здатним робити особистісний вибір, матиме необхідні компетентності для навчання впродовж життя також визначає місію нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. Згідно вимог НУШ, робота з батьками – це важлива умова успішної діяльності закладу освіти на етапі модернізації системи освіти. Нова школа має працювати на засадах «педагогіки партнерства», що передбачає спілкування, взаємодію та співпрацю між учителем, учнем і батьками, рівність позицій партнерів, шанобливе ставлення один до одного з урахуванням реальних можливостей. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими однодумцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. [12]

Правильна організація роботи з батьками – це перша цеглина у фундаменті взаємодії педагогів і батьків. Якщо вона організована належним чином, то сприятиме поліпшенню умов навчання, виховання і розвитку учнів.

I. РОЛЬ СІМ'Ї В СОЦІАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

1.1 Соціальна взаємодія школи та сім'ї у процесі соціалізації дитини

Соціальна педагогіка розглядає сім'ю як соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності. Сім'я виступає першою сходинкою соціалізації дитини, із сім'ї починається життя людини та відбувається її формування як громадянина, вона є одним із основних інститутів суспільства, що постійно розвивається та видозмінюється разом із навколишнім світом. Сім'я реагує на зміни та вимоги часу, відповідає на громадські потреби, разом з тим, сама формує їх. Як основний елемент суспільства, сім'я була і залишається берегинею людських цінностей, культури та історичної спадкоємності поколінь, чинником стабільності і розвитку, джерелом любові, поваги, солідарності та прихильності, без чого не може існувати людина. Завдяки сім'ї міцніє і розвивається держава, зростає добробут народу, а благополуччя родини є мірилом розвитку і прогресу країни.

Важливою властивістю особистості в сучасному складному і змінному світі є її соціалізованість, тобто здатність до активного відтворення набутого

соціального досвіду. Вона є результатом процесу соціалізації особистості – поступового перетворення індивіда в особу, котра розуміє саму себе і навколишній світ, адаптується до нього, набуваючи знань та навичок, притаманних культурі (цивілізації) того суспільства, в якому вона народилася і виховується. Зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб особистість успішно оволоділа ролями чоловіка або жінки (статево-рольова соціалізація), створила міцну сім'ю (родинна соціалізація), могла б і хотіла активно брати участь у соціальному і економічному житті (професійна соціалізація), була законотворчим громадянином (політична соціалізація), володіла системою релігійної орієнтації, знань, настановлень, набутих за період життєтворчості нації, людства (релігійна соціалізація) та ін. [22]

На всіх етапах соціалізації людини суспільство впливає на особистість безпосередньо чи через певні групи, в яких особистість набуває відповідних норм і цінностей та які виступають певним транслятором соціального досвіду. Такі групи отримали визначення – інститут соціалізації (інститут у розумінні природних відносин між людьми). До них відносять: сім'ю, заклади дошкільної освіти, заклади загальної середньої освіти, заклади позашкільної освіти (гуртки, секції, музичні, художні, спортивні школи, театральні студії та ін.).

Найактивніше процес соціалізації відбувається у шкільному віці, коли індивід зазнає найбільшого освітнього і виховного впливу, набуває необхідного досвіду комунікативної діяльності, усвідомлює необхідність та, відповідно, формує навички самоосвіти, самовиховання, саморозвитку та самореалізації. Саме тому вагомий вплив на процес соціалізації школяра здійснюють мікрофактори, такі як сім'я, однолітки, друзі, школа.

Сім'я та школа по-різному впливають на процес соціалізації дитини. Школа створює можливості для навчання дітей, а сім'я – умови для реалізації цих можливостей. Результат соціалізації дитини буде позитивним чи негативним в залежності від того, як батьки організують життєдіяльність дитини, як буде регламентовано її робочий час та час для відпочинку, облаштовано робоче місце, а також якою буде мотивація навчання і виховання дитини, підтримка її діяльності усіма членами сім'ї. Школа і сім'я – це два соціальні інститути, від узгоджених дій яких найбільше залежить ефективність процесу соціалізації дитини [1].

Соціальна взаємодія освітнього закладу та сім'ї полягає у процесі спільної діяльності і спілкування педагогів, батьків і дітей. Взаємодія сім'ї та школи є джерелом і важливим механізмом взаємного розвитку усіх учасників освітнього процесу. Основними проявами та характеристиками соціальної взаємодії є: взаємопізнання, взаєморозуміння і взаємовплив.

Проте, взаємодія сім'ї та школи у процесі соціалізації дітей не завжди є плідною.

Специфіка соціально-педагогічної ситуації, що виявляє істотний вплив на характер взаємодії ключових інститутів соціалізації дитини, таких як сім'я і школа, багато в чому визначається наступними обставинами:

– істотно змінилися і часто погіршилися всі ключові характеристики

розвитку особистості дитини: когнітивні, емоційні, вольові, що призвело до появи труднощів у процесі педагогічної діяльності з виховання, розвитку, соціалізації дитини;

– додатковим ризиком в розвитку сучасної дитини виступає стихійний характер соціалізації в глобальному інформаційному просторі, насамперед в інтернеті. Наразі сім'я (значна частина батьків) не здатна суттєво здійснювати педагогічний вплив на дитину, захищаючи її від соціальних ризиків та загроз, які транслює інтернет;

– знизилася ефективність виховного впливу сім'ї як первинного інституту соціалізації дитини на формування ключових соціальних характеристик особистості, що обумовлено кризовим, перехідним характером розвитку самого інституту сім'ї;

– підвищилася вимогливість сім'ї до навчальної діяльності дитини, і до діяльності освітнього закладу загалом, що призводить до високого рівня конфліктів батьків із дітьми й шкільними педагогами. У свою чергу, неготовність значної частини шкільних педагогів вийти за межі «предметної парадигми» педагогічного мислення, нерозуміння ними причин об'єктивних труднощів сучасної дитини в навчальній діяльності призводить також до появи конфліктів вчителя і дитини в школі.

В. Сухомлинський визначив ряд внутрішніх і зовнішніх протиріч підліткового віку, які впливають на взаємини, що розвиваються у системі «школа-сім'я-дитина», а саме: непримиренність до зла, неправди, готовність вступити у боротьбу з відхиленнями від істини та невміння розібратися в складних життєвих явищах; багатство бажань і обмеженість сил, досвіду, можливостей для їх здійснення; прагнення до самоствердження та невміння це робити [28, с. 19].

Окрім цього, на протиріччя підліткового віку нашаровуються протиріччя, характерні для батьків, що виявляються у наступному: потреба допомогти дитині, котра росте і розвивається та відсутність відповідного досвіду і психолого-педагогічних знань, умінь та навичок; відчуття любові і необхідність застосувати виховні заходи, що зовні дещо суперечать відчуттю любові та ін. [25, с. 43].

Залежно від вирішення згаданих протиріч розвиваються різні взаємини між школою та сім'єю:

– соціально позитивні – коли батьки повністю розуміють, приймають та сприяють роботі педагогів, погоджуються з усіма вимогами та допомагають в організації навчально-виховного процесу;

– соціально нейтральні, або й байдужі – коли батьки не втручаються у хід навчально-виховного процесу, приймають роботу педагогів, не заважають, але й не надають їм істотної допомоги;

– соціально неприязні, конфліктні – суперечливі відносини, за яких можливий різний ступінь нерозуміння, протистояння і, навіть, протидії чи «запеклої боротьби» двох сторін: приховані та явні конфлікти, скарги, прояви протесту в діях, об'єктом яких є дитина.

Налагодженню взаємин між школою та сім'єю сприятимуть розуміння

проблем конкретної сім'ї та особливості дитини, яка в ній виховується.

Задля гармонізації взаємин в основу співпраці між школою і сім'єю у процесі соціалізації дитини повинні закладатися певні ідеї: узгодження цінностей поколінь, результатом реалізації якого є підвищення рівня психолого-педагогічних знань у батьків; розробка спільних проєктів, участь батьків в управлінні школою; збереження традицій, культурно-історичної спадщини, що допомагає сформувати духовно-етичні почуття, підвищити базову культуру, зберігати традиції школи, формувати суспільні ініціативи у школярів, вчителів і батьків; розвиток творчості, що дозволяє формувати цілеспрямованість, уміння здійснювати самоаналіз та самооцінку, комунікативні, творчі і організаторські уміння та здібності; оптимальна організація діяльності школярів, яка забезпечує інтеграцію навчально-виховної діяльності та додаткової освіти, створення умов для спілкування; створення інститутів для розвитку організаторських здібностей, роботи секцій, клубів і гуртків.

Механізм взаємодії сім'ї і школи передбачає:

1. Інформування сім'ї та батьків про актуальні юридичні, психолого-педагогічні новації, які дозволяють їм компетентно реалізовувати базові функції по відношенню до дитини (про можливості в разі потреби отримання дитиною психолого-медико-соціальної допомоги, порядок регламентації і оформлення відносин державної та муніципальної освітньої організації та батьків учнів, які потребують тривалого лікування, а також дітей-інвалідів в частині організації навчання за основними загальноосвітніми програмами в домашніх умовах) та ін.

2. Просвітництво батьків із правових і соціально педагогічних питань. У відповідності до змісту сучасного законодавства, потенційна предметна область освіти батьків досить широка, передбачає соціально-педагогічне консультування не тільки батьків, а й учнів, проведення тренінгових занять та інші заходи.

3. Залучення батьків до освітньої діяльності. Форми такої роботи варіативні:

- участь батьків у організації та проведенні спільних з дітьми заходів: конкурсів, екскурсій, квестів;
- створення елементів батьківського самоврядування – батьківських асоціацій, рад батьків та ін.

Залучення батьків до шкільних заходів різного рівня виступає формою соціальної комунікації, що підвищує рівень довіри між батьківським і педагогічним співтовариством, знижує ризики виникнення стихійних конфліктів.

4. На основі отримання батьками досвіду участі у перелічених формах партнерства і взаємодії можлива їх реальна (а не формальна) участь в системі державно-громадського управління за рахунок усвідомленого входження в органи державно-громадського управління: в опікунську, керуючу ради та ін. У цьому випадку сім'я, батьки зможуть виступати в якості реальних, а не номінальних суб'єктів партнерства у взаємодії сім'ї та школи, сім'ї та соціального педагога у процесі соціального виховання дитини.

Варто зазначити, що соціальна взаємодія школи та сім'ї забезпечується її суб'єктами, головними з яких є соціальний педагог, класний керівник, вчитель і батьки дитини. Провідну роль у налагодженні цієї взаємодії повинен відігравати соціальний педагог як кваліфікований спеціаліст, котрий володіє відповідними знаннями, професійними вміннями і навичками.

Соціальному педагогу, здійснюючи посередницьку функцію у процесі налагодження ефективної соціальної взаємодії між сім'єю та школою, слід дотримуватися таких умов:

- розуміння проблем сім'ї та потреб дитини;
- наявність знань про існування соціальних ресурсів різних закладів та установ, що займаються вирішенням проблем сім'ї та наданням кваліфікованої допомоги;
- адекватне представлення (презентації) і вираження (репрезентації) проблем дитини, сім'ї;
- вміння забезпечувати порозуміння та ефективне співробітництво різних спеціалістів щодо організації процесу соціалізації дитини;
- налагоджена довіра до соціального педагога з боку дитини та сім'ї.

Варто пам'ятати, що необхідною умовою виховання особистості учня є єдині вимоги сім'ї й школи до дитини, які можуть бути спільно розроблені соціальним педагогом та батьками. У випадку, коли виникають розбіжності у вимогах, дитина потрапляє у важку ситуацію вибору, а необхідність «прилаштуватися» під різні вимоги викликає психологічний дискомфорт, призводить до внутрішнього конфлікту і негативно впливає на формування особистості дитини.

1. 2. Сім'я – первинне середовище виховання та розвитку особистості.

Сім'я – це мала соціальна група, що ґрунтується на шлюбних та кровно-родинних стосунках, яка проживає в одному місці, веде спільне господарство і має певні взаємні обов'язки і права. Сім'я на всіх етапах людського життя залишається інститутом соціалізації особистості: по-перше, за моделлю батьківської сім'ї вибудовуються у майбутньому власні сім'ї, а також у сім'ї відбувається процес творчого розвитку особистості, визначення життєвого шляху загалом; по-друге, інститутом соціалізації особистості у зрілому віці є і власна сім'я, яка може бути створена на дотрудовій стадії (навчання у вищій школі) чи на початку трудової діяльності. Безсумнівно, що сім'я (подружжя, діти, інші родичі) впливають на формування особистості, на становлення характеру, зміну цінностей, провідних пріоритетів.

Сім'я виступає природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передачі культурних цінностей від покоління до покоління. Вплив середовища на формування особистості реалізується лише в процесі активного ставлення до соціального середовища, з цієї точки зору надважливим стає соціально-педагогічний вплив батьків на соціальне становлення дитини. Саме від батьків буде залежати рівень розвитку соціальних умінь і навичок дитини, її активність чи пасивність у житті, ставлення до навколишнього світу, готовність

протистояти негативним впливам тощо. Формування дитини в сімейному оточенні відбувається не лише в результаті цілеспрямованого впливу дорослих (виховання), а і в результаті спостережень за поведінкою та діяльністю дорослих членів сім'ї. Особистість формується та збагачує свій соціальний досвід як у доброзичливому спілкуванні, так і при конфліктних ситуаціях з дорослими членами сім'ї, і, як наслідок, в подальшому відтворює їх поведінку. Відповідно, не все, що дитина отримала від спілкування, від життєвих подій та реальної дійсності, може відповідати бажаним результатам сприйняття та поведінки, яка б відповідала заданій моделі батьків, можливе засвоєння дитиною таких форм поведінки і відношення до інших, які є неприйнятними для батьків.

Чинниками впливу сім'ї на соціалізацію дитини вважаються:

- 1) склад, структура сім'ї, єдність функціонування її членів;
- 2) позиція дитини в сім'ї – її ролі, що можуть бути різними при зовнішній схожості (життя в сім'ї);
- 3) основні вихователі (соціалізатори) – члени сім'ї, які здійснюють вплив на розвиток дитини, найавторитетніші для неї (ті, на кого вона хотіла б бути схожою);
- 4) стиль виховання в сім'ї – переважаючий стиль основного вихователя (наприклад, матері, батька) і допоміжних вихователів (бабусі, дідуся тощо).
- 5) особистісний і творчий потенціал сім'ї, вся сукупність позитивних людських якостей дорослих членів сім'ї – моральних, вольових (наявність/відсутність якостей лідера, мужності, здатності відстоювати себе і своїх дітей), емоційних (тепло/холод у відносинах), інтелектуальних (рівень розвитку інтелекту дорослих), культурних (освіта, особливості культури, у тому числі й етичні особливості), пізнавальних і творчих особливостей.

Сім'я як соціальна група має такі *основні психологічні характеристики*:

- склад і структура;
- індивідуальні характеристики членів сім'ї (психологічні, фізіологічні, демографічні);
- виховання та зразки поведінки у батьківській сім'ї;
- попередній шлюбний досвід;
- рольова поведінка;
- очікування та установки;
- структура влади (авторитет і лідерство);
- характер і структура сімейного спілкування та інші.

Вивчення умов сімейного виховання дозволяє створювати цілісне уявлення про стан виховного процесу в сім'ї, прогнозувати вплив сімейного середовища на дитину, проектувати ставлення та зв'язки сім'ї з навколишнім світом. Отож, сім'я – середовище виховання та розвитку особистості дитини, За відсутності сім'ї у дитини формується низка негативних якостей, що впливають на її подальше життя.

Є чотири **фактори сімейного виховання**, що впливають на виховний потенціал родини:

1. *Соціально-культурний*. Він охоплює освіту батьків, їхній інтелектуальний і культурний рівень, психолого-педагогічну компетентність та мікроклімат сім'ї.
2. *Соціально-економічний*. Визначає майнову характеристику сім'ї, рівень її статків, трудову зайнятість дорослих членів сім'ї.
3. *Техніко-гігієнічний*. Визначає побутові умови проживання сім'ї, технічне забезпечення житла, особливості, що зумовлені місцем знаходження населеного пункту (мегаполіс, місто, селище).
4. *Демографічний*. Охоплює структуру і склад сім'ї: повна, неповна, материнська, складна, проста, однодітна, багатодітна.

За іншим підходом, фактори, що впливають у сім'ї на особистість дитини, можна умовно поділити на три групи:

1. *Соціальне мікросередовище*, в якому діти долучаються до соціальних цінностей і ролей, починають розуміти складність і суперечності сучасного суспільства.
2. *Внутрішньо сімейна і позасімейна діяльність*, що є засобом долучення до майбутньої життєдіяльності.
3. *Сімейне виховання*, певний комплекс педагогічних впливів.

Отже, сімейне виховання – одна з форм виховання дитини, яка поєднує цілеспрямовані дії батьків з об'єктивним (тобто, стихійним) впливом сім'ї. Кожна сім'я зобов'язана виконувати певні функції в суспільстві. Родинні функції реалізуються повністю, якщо дотримуються певні умови виховання в сім'ї. Серед них вирізняють такі:

1. Мікроклімат здорових стосунків між усіма членами родини. Це, насамперед, правильна організація сімейного життя, яка складається з культури побуту, діяльності та спілкування, повага та доброзичливі відносини усіх членів родини, але найперше і найголовніше – це любов. В. Сухомлинський писав: «Людину ми створюємо любов'ю – любов'ю батька до матері й матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу та гідність людини. Прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де батько й мати по-справжньому люблять одне одного і в той же час люблять і поважають людей». Якщо дитина з раннього дитинства є свідком справжньої людської любові й поваги, то обирає цей зразок моральності основою свого майбутнього сімейного життя.

2. Приклад батьків. Вирішальну роль у сімейному вихованні виконує поведінка дорослих. А. Макаренко з цього приводу зазначав: «Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, повчаєте чи караєте її. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте чи сумуєте, читаєте газету – все це має для дитини велике значення».

3. Авторитет батьків. Батьки, які хочуть по-справжньому виховати своїх дітей, повинні бути для них авторитетом. Батьківський авторитет повинен бути істинним, щирим, ґрунтуватися на правильній організації сімейного життя, де не може бути дрібниць, бо все є важливим. Авторитет батьків може мати і *негативні форми*:

- «авторитет придушення», який ґрунтується на примусі, залякуванні, і як наслідок – формування у дітей брехливості, жорстокості, агресивності;
- «авторитет відстані» – батьки намагаються тримати дітей на відстані від себе, розмовляють з ними зверхньо, холодно;
- «авторитет чванства», коли батьки вихваляються своєю винятковістю, принижуючи при цьому своїх колег чи опонентів;
- «авторитет педантизму» – батьки вимагають кожне сказане ними слово вважати наказом, дітей карають за найменшу провину;
- «авторитет резонерства» – батьки вдаються до моралізування з будь-якого приводу;
- «авторитет любові» – так звана сліпа любов, усепощення, надмірні пестоці;
- «авторитет доброти» – батьки в усьому поступаються дітям, готові йти на будь-які жертви, аби дітям було добре;
- «авторитет дружби» – вчинки дитини чи відповідна поведінка оплачується батьками (подарунки, обіцянки). І цим не вичерпується перелік хибних авторитетів, на які можна натрапити в сімейному вихованні.

4. Достатній рівень педагогічної культури батьків. Це педагогічні знання та педагогічні здібності, які допомагають глибше пізнавати дитину, розуміти її потреби, усвідомлювати шляхи впливу на неї, реально оцінювати ту чи іншу ситуацію, розв'язувати проблеми виховання не інтуїтивно, нерідко в стані роздратування, а на раціональній основі, що сприятиме оволодінню педагогічним тактом у взаєминах з дітьми. Сучасні батьки відчують брак педагогічних знань, потребують соціальних консультацій та керівництва з боку фахівців психологічної служби.

5. Усвідомлення батьками відповідальності перед суспільством за виховання дитини. Правильне виховання дітей – це щаслива старість, погане виховання – це майбутнє горе і сльози, це – провина перед іншими людьми, перед усією країною. Отже, батьки повинні усвідомлювати, що вони виконують важливу соціальну роль – виховують майбутніх громадян і кожна повноцінна родина є фундаментом здорового суспільства.

В основі виховної діяльності батьків має бути формула здорового батьківства, яка ґрунтується на двох основних компонентах – любові і вимогливості. Не можна зосереджуватись тільки на любові – це може призвести до неповаги батьків та їхнього авторитету. Головна стратегія батьків у вихованні дитини має полягати в тому, щоб досягти балансу між милосердям і справедливістю, між ніжністю і вимогливістю, між любов'ю і суворістю.

Для сім'ї як соціального інституту, який виконує фундаментальну роль щодо соціалізації та становлення особистості дитини властиво:

- наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. В результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних прошарків;
- включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування в сім'ї перших уявлень про добро і зло у ранньому дитинстві, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи;

- безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду призводять до інтеріоризації дітьми зразків поведінки батьків і тільки потім – людей поза сім'єю;
- емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що ґрунтуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацювання таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне «зараження». Забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою та іншими;
- забезпеченість у фізичному та емоційному розвитку дитини. У дитинстві сім'я виконує визначальну роль, яка не може бути компенсована іншими інститутами соціалізації. До підліткового віку вплив сім'ї залишається провідним, але вже припиняє бути єдиним, з часом роль цієї функції сім'ї зменшується;
- формування психологічної статі дитини. У перші три роки життя цей вплив визначальний, тому що в сім'ї проходить незворотний процес статевої типізації, завдяки чому дитина засвоює атрибути приписуваної їй статі: набір особистісних характеристик, особливості емоційних реакцій, різні установки, смаки, поведінкові зразки, зв'язані з маскуліністю або фемінністю. Істотну роль у цьому процесі сім'я продовжує виконувати і на наступних вікових етапах, допомагаючи або, навпаки, заважаючи формуванню психологічної статі підлітка;
- виконання провідної ролі у розумовому розвитку дитини (американський дослідник Дж. Блум виявив, що розходження в коефіцієнті розумового розвитку дітей, які виростили в благополучних і неблагополучних сім'ях, становить майже двадцять балів), а також впливає на ставлення дітей до навчання і багато в чому визначає його успішність. На всіх етапах соціалізації освітній рівень сім'ї, інтереси її членів позначаються на інтелектуальному розвитку людини;
- набуття та оволодіння дитиною соціальними нормами, та нормами, що визначають виконання сімейних ролей, тут вплив сім'ї стає кардинальним. Дослідження показують, що вибір людини і характер спілкування в сім'ї детерміновані атмосферою і взаєминами в батьківській сім'ї. Батьки, котрі в дитинстві пережили недостатність уваги або яким не вдалось у сім'ї успішно вирішити свої дитячі конфлікти чи проблеми, пов'язані зі статевим дозріванням, як правило, в дорослому житті не здатні встановити зі своєю дитиною тісний емоційний зв'язок;
- формування фундаментальних ціннісних орієнтацій людини, що виявляються в соціальних і міжетнічних відносинах, а також визначають її стиль життя, життєві прагнення, плани і способи їхнього досягнення;
- виконання важливої ролі у процесі соціального розвитку дитини в зв'язку з тим, що її схвалення, підтримка, байдужність чи осуд позначаються на прагненнях людини, допомагають їй або заважають шукати рішення в складних ситуаціях, адаптуватися до обставин, що змінилися, вистояти в мінливих соціальних умовах.

Цінності й атмосфера сім'ї визначають і те, наскільки вона стає середовищем саморозвитку й ареною самореалізації її членів, можливі аспекти і способи того й іншого. Нині відносини дітей і батьків стали більш складними і проблемними. Досить часто діти проводять більше вільного часу поза сім'єю або лише під наглядом матері, вони заповнюють вільний час заняттями, прийнятними серед однолітків, не завжди зважаючи на ставлення батьків. Тут авторитет батьківської влади часто не спрацьовує, на зміну йому повинен приходити особистісний авторитет батьків. Сімейне виховання ґрунтується на почуттях. Спочатку сім'я, як правило, створюється на почутті любові, що визначає етичну атмосферу, стиль і тон взаєностосунків її членів: прояв ніжності, ласки, турботи, терпимості, великодушності, вміння прощати, почуття обов'язку. Любов з усім розмаїттям почуттів супроводжує дитину, починаючи з внутрішньоутробного існування до дорослості.

Сімейне виховання має широкий часовий діапазон дії: воно відбувається впродовж життя людини, його позитивний (або ні) вплив відчувається в будь-який час і будь-де, воно органічно зливається з життєдіяльністю людини – в сім'ї дитина залучається у життєво важливі види діяльності: інтелектуально-пізнавальну, трудову, суспільну, ціннісно-орієнтовану, художньо-мистецьку, ігрову, вільного спілкування, проходить всі етапи – від елементарних спроб до найскладніших соціально й особливо значимих форм поведінки.

Щоб досягти успіху у вихованні дитини, батькам уже замало засвоювати кращі надбання родинної педагогіки й оволодівати новими методами і прийомами. В сучасних умовах за швидкої зміни умов процесу виховання, необхідно застосовувати нові підходи до процесу виховання, побудовані на основі любові та опіки. Їх сутність полягає у тому, що ефективність процесу соціалізації досягається завдяки любові, яка не означає всюдозволеність, але водночас є настільки сильною, що дозволяє дітям робити помилки і навчатися на власних помилках.

У процесі соціалізації дитини в сімейному середовищі необхідно дотримуватись принципів гуманності і милосердя, відкритості і довірливості відносин, адже діти мають рости й виховуватися в атмосфері добра, любові та щастя;

– батьки повинні розуміти і приймати свою дитину такою, якою вона є, сприяти її розвитку, а особистість батьків має стати для дітей ідеальною моделлю для наслідування;

– виховні дії слід реалізувати з урахуванням вікових, статевих, індивідуальних відмінностей дитини; має бути послідовність старших у своїх вимогах, виховання з опорою на позитивне;

– організована діяльність з метою розвитку дитини має ґрунтуватися на грі;

– оптимізм, доброта і справедливість має стати основою стилю та тону спілкування у поєднанні з щирою, глибокою пошаною до особистості і високою вимогливістю до неї;

– залучення дітей як рівноправних учасників у життєдіяльність сім'ї.

Роль сім'ї у становленні особистості слід розглядати як мінімум в двох аспектах. Перший спрямований на збереження, зміцнення, відновлення

фізичного здоров'я членів сім'ї і включає достатню рухову активність, раціональне харчування, правильний режим дня, відсутність шкідливих звичок. Другий аспект пов'язаний із створенням та дотриманням умов збереження психічного здоров'я членів сім'ї. Вплив сім'ї на психічне здоров'я дитини здійснюється через забезпечення базисного почуття безпеки, гарантій безпечної взаємодії із зовнішнім світом, засвоєнні нових способів його дослідження та реагування на виклики, відбувається статево-рольова ідентифікація дитини. Батьки є джерелом необхідного життєвого досвіду. Вони заохочують або засуджують певний тип поведінки, допускаючи прийнятний для себе ступінь свободи в поведінці дитини. Діти навчаються у батьків відповідних способів поведінки, засвоюють готові моделі поведінки. [30]

Сім'я відіграє особливу роль в житті кожної людини. Сімейні стосунки мають вирішальне значення для розвитку особистості, досягнення соціальної зрілості. Сімейне виховання великою мірою визначає подальший спосіб життя дітей, стиль відносин у їхніх власних сім'ях. Сімейне виховання закладає правильне ставлення до питань психічної саморегуляції, навичок здорового способу життя, вміння налагоджувати конструктивні, сприятливі міжособистісні відносини, вчить надавати іншим емоційну підтримку. Проте сім'я може мати і негативний вплив на психологічну рівновагу особистості, знижувати емоційний комфорт, посилювати внутрішньо особистісні конфлікти, породжувати дисгармонію особистості, послаблювати її психологічну стійкість.

1.3. Стилi сімейного виховання

Успіхи соціалізації дитини у сім'ї залежать від вміння батьків формувати стосунки з дитиною на основі любові та логіки, дотримання основних принципів виховання, прагнення зрозуміти одне одного. Якщо процес соціалізації дитини в сім'ї відбувається успішно, вона не потребує соціально-педагогічної допомоги. Така необхідність виникає лише там і тоді, коли сім'я не забезпечує необхідного розвитку, виховання й навчання дитини.

Сімейне виховання – система виховання і освіти, що формується в умовах конкретної сім'ї силами батьків і родичів. Це цілеспрямована взаємодія старших членів сім'ї з молодшими, заснована на любові та повазі особистої гідності і честі дітей, що допускає психолого-педагогічну підтримку, захист і формування особистості дітей з урахуванням їх можливостей та відповідно до цінностей сім'ї та суспільства. Виховний потенціал сім'ї становить сукупність матеріальних, національних, психологічних, педагогічних, духовних, емоційних можливостей у вихованні дітей, що визначаються її особливостями (типом, структурою, традиціями та ін.). Узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування батьків із дитиною, спосіб дій батьків щодо дитини формують стиль сімейного виховання, що визначається на основі таких критеріїв: ступінь протекції та контролю; задоволеність потреб дитини; запропоновані вимоги і способи спілкування з дитиною; застосовувані санкції щодо дитини; ступінь емоційної чуйності та виховної помірності батьків.

Розрізняють основні стилі поведінки батьків:

- **Авторитетний стиль поведінки.** Характеризується високим рівнем

батьківського контролю. Родина вирізняється високою відповідальністю за дитину і свідомим ставленням до її виховання. Батьки відкриті до спілкування та обговорення з дітьми встановлених правил поведінки, допускають зміну своїх вимог у розумних межах, діти добре адаптовані: впевнені у собі, мають високу самооцінку, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички, вони добре навчаються. Стосунки між батьками та дітьми теплі. Тут дитині висловлюють любов і доброзичливість, з нею граються і розмовляють на різні теми, що цікавлять її. При цьому її «не садять» собі на голову і не пропонують зважати на інших. Дитина знає, що таке «треба» і вміє дисциплінувати себе. В умовах такої родини росте повноцінна людина з відчуттям власної гідності і відповідальності за близьких.

- **Авторитарний стиль батьківської поведінки.** Характеризується високим рівнем батьківського контролю. Батьки віддають накази та вимагають неухильного їх виконання. Стосунки між батьками та дітьми холодні, закриті для постійного спілкування. Батьки встановлюють для дітей заборони, жорсткі вимоги та правила, не допускаючи їх обговорення, при порушенні вимог часто застосовуються фізичні покарання. Діти в такій родині відлюдкуваті, боязкі, похмурі, невибагливі та драгівливі, самотні, невпевнені, невротичні.

- **Ліберальний стиль батьківської поведінки.** Характеризується низьким рівнем батьківського контролю. Між батьками та дітьми теплі стосунки, часто батьки керуються безумовною любов'ю до дітей, яким надана необмежена свобода за умови незначного, ситуативного керівництва з боку батьків. Батьки відкриті для спілкування з дітьми, однак домінуюча спрямованість комунікації – від дитини до батьків. У родині панує принцип уседозволеності, відсутність чітких обмежень у поведінці дітей, що призводить до неслухняності та часом і до агресивності. У присутності сторонніх діти поводяться неадекватно та імпульсивно. Поступово формується незадоволений всіма навколишніми конфліктний егоїст, який не вміє формувати позитивні взаємини з людьми.

- **Індиферентний стиль батьківської поведінки.** Характеризується низьким рівнем батьківського контролю, для дітей не встановлено ніяких обмежень. Стосунки між батьками та дітьми холодні. Батьки зазвичай байдужі до своїх дітей, закриті для спілкування з ними з причини вирішення власних проблем, а якщо байдужість поєднується з ворожістю, то дитина в такій сім'ї має схильність до асоціальної поведінки. Незацікавленість дитиною, її розвитком та внутрішнім життям робить дитину самотньою, невпевненою, відлюдкуватою, а іноді і агресивною.

Окрім зазначених, є ще й такі *аномальні стилі сімейного виховання*:

1. Гіпопротекція: недолік опіки і контролю за поведінкою дитини, що іноді доходить до повної бездоглядності; частіше проявляється недолік уваги і турботи до фізичного і духовного благополуччю дитини, її справ, інтересів, тривоги і турбот. Дитина в такій родині інфальтивна, невпевнена, нервова та несамостійна. Цей стиль сприяє формуванню різних форм бездоглядності.

2. Домінуюча гіперпротекція: загострена увага і турбота про підлітка поєднуються з дріб'язковим контролем, високим рівнем обмежень і заборон. Цей стиль сприяє формуванню або несамостійності, конформної поведінки (при

слабкому типі вищої нервової діяльності), або (при сильному типі вищої нервової діяльності) поведінки, пов'язаної з прагненням та намаганням вийти з-під контролю дорослого (поведінка протесту і т. д.).

3. Потуральна гіперпротекція: виховання за типом «кумир сім'ї», потурання всім бажанням дитини, надмірне заступництво і обожнювання, реалізація непомірно високого рівня домагань підлітка, нестримне прагнення до лідерства і вищості, зверхності, що поєднується з недостатнім прагненням опори на власні ресурси.

4. Емоційне відкидання: ігнорування потреб підлітка, нерідко жорстоке поводження з ним, приховуване емоційне відкидання, що проявляється в глобальному невдоволенні дитиною, постійному відчутті батьків, що вона не «така».

5. Підвищена моральна відповідальність: не відповідають віку і реальним можливостям дитини вимоги безкомпромісної чесності, почуття обов'язку, порядності, покладання на підлітка відповідальності за життя і благополуччя близьких, наполегливі очікування більших успіхів у житті в поєднанні з ігноруванням реальних потреб дитини та її інтересів і бажань, недостатньою увагою до психофізичних можливостей і особливостей.

Вирізняють типові педагогічні стилі, властиві неблагополучним сім'ям:

– *попустливо-поблажливий*, коли батьки не надають значення провинам дітей, не вбачають у них нічого страшного, вважають, що всі діти такі ж самі. Діти з таких сімей страждають особливо важкими дефектами моральної свідомості, вони брехливі й жорстокі, важко піддаються перевихованню;

– *демонстративний*, коли батьки, не соромлячись, всім і кожному скаржаться на свою дитину, розповідають про її провини, явно перебільшуючи ступінь їх небезпеки. Це приводить до втрати дитиною соромливості, почуття каяття за свої вчинки, знімає внутрішній контроль над своєю поведінкою, а також у дитини формується озлоблення стосовно батьків та інших дорослих;

– *педантично-підозрілий*, за якого батьки не вірять і не довіряють дітям, здійснюють над ними тотальний контроль (вільний час, коло інтересів, заняття, спілкування), намагаються повністю ізолювати дитину від спілкування з однолітками, друзями. Під таким впливом дитина виростає похмурою, озлобленою, не може відчувати ні до кого прихильності;

– *жорстко-авторитарний* – властивий батькам, що зловживають фізичними покараннями. До такого стилю відносин більше схильний батько, що прагне з будь-якого приводу застосувати силу стосовно дитини, вважаючи, що існує лише один ефективний виховний прийом – фізична розправа. Діти, звичайно, в подібних випадках виростають агресивними, жорстокими, прагнуть кривдити слабких, маленьких, беззахисних;

– *перестерігаючий* стиль, на протигагу жорстко-авторитарному, характеризується тим, що батьки проявляють стосовно своїх дітей повну безпорадність, вважають за краще перестерігати, нескінченно вмовляти, пояснювати, не застосовуючи жодних вольових впливів і покарань. Діти в таких сім'ях почуваються безкарними, і в результаті – «сідають на голову»

батькам і іншим дорослим;

– *відсторонено-байдужий* – виникає в сім'ях, де батьки, зокрема мати, зайнята влаштуванням свого особистого життя, наприклад, у повторному шлюбі, не знаходить ні часу, ні душевних сил для своїх дітей від попереднього шлюбу, байдужа до їх життя. Діти почувають себе зайвими, прагнуть менше бувати вдома, з боєм сприймають байдуже, відсторонене ставлення матері, натомість із вдячністю сприймають зацікавлене, доброзичливе ставлення з боку старших, зокрема, лідерів різних асоціальних груп;

– *виховання за типом «кумир» сім'ї* часто застосовується щодо пізніх дітей в літніх батьків або самотньої жінки. У таких випадках на дитину «готові молитися», всі її прохання й примхи виконуються, формується крайній егоцентризм, егоїзм, першими жертвами якого стають самі ж батьки;

– *непослідовний стиль* характеризується тим, що в батьків не вистачає витримки, самовладання для здійснення послідовної виховної тактики в сім'ї. Виникають різкі емоційні коливання у відносинах з дітьми: від покарання, сліз та лайки до ласкавих проявів. Це призводить до втрати батьківського впливу на дітей, вони стають некерованими, непередбаченими, зневажають думкою старших і батьків.

Отже, стилі батьківського виховання як найважливіша детермінанта психологічного розвитку та процесу соціалізації дитини можуть бути визначені такими параметрами:

- характер емоційного зв'язку, мотиви виховання і батьківства;
- ступінь залучення батьків та дитини в дитячо-батьківські стосунки;
- задоволення потреб дитини, турбота і увага до неї з боку батьків;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
- спосіб вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;
- підтримка автономії дитини;
- соціальний контроль: вимоги і заборони, їх зміст та кількість;
- спосіб контролю;
- санкції (заохочення і підкріплення);
- батьківський моніторинг;
- ступінь стійкості і послідовності сімейного виховання.

II. ЗАВДАННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ У РОБОТІ З УЧНЯМИ ТА ЇХ БАТЬКАМИ

2.1. Завдання, напрями та основний зміст соціально-педагогічної діяльності з сім'єю.

Соціально-педагогічна діяльність у закладі освіти здійснюється з усіма учасниками освітнього процесу – із здобувачами освіти у процесі їхнього особистісного розвитку та соціального становлення і, опосередковано, через дитину з її батьками. Об'єктом впливу соціального педагога є не лише дитина в сім'ї, а й дорослі члени сім'ї та сама сім'я в цілому, як колектив. Метою роботи соціального педагога в школі є сприяння попередженню виникнення та

успішному вирішенню дітьми власних проблем. Засобами досягнення цієї мети є вивільнення та розвиток ресурсів дитини і її соціального оточення, забезпечення необхідних соціальних змін, навчання, виховання та соціалізації особистості.

У ході соціальної взаємодії сім'ї та школи соціальний педагог повинен працювати над налагодженням та розвитком взаєморозуміння та взаємоповаги між батьками і дітьми; організувати роботу батьківського колективу; здійснювати психолого-педагогічну просвіту батьків; організувати діяльність педагогів і класних керівників з налагодження взаємодії з батьками, сім'єю, вдосконалюючи професійну майстерність педагогів у роботі з батьками; брати участь в управлінні взаємодією школи та сім'ї у процесі соціалізації дітей.

Діяльність соціального педагога щодо надання учням та їхнім батькам соціальних послуг *передбачає*:

- допомогу дітям в адаптації до школи на початковому етапі, при переході з одного ступеня навчального закладу до іншого та під час випуску з навчальної установи;
- запобігання конфліктам, що можуть виникати в учнівському колективі; участь у розв'язанні конфліктних ситуацій та запобігання розвитку більш складних проблем; допомога учням у формуванні навичок щодо подолання кризових станів; навчання в опанування соціальних навичок;
- посередництво між освітнім закладом і сім'єю, допомога батькам та вчителям зрозуміти інтереси і потреби дітей в отриманні освіти та знаходження способів їх задоволення в освітньому закладі; участь у визначенні індивідуальних навчальних програм для дітей, які цього потребують;
- посередництво між батьками і педагогами, спонукання батьків до активної участі в житті закладу освіти; інформування адміністрації й педагогічного колективу про становище в сім'ях учнів, які потребують соціально-педагогічної підтримки;
- відстеження за відвідуванням учнями закладу освіти, допомога їм у подоланні причин, що призводять до пропусків занять;
- попередження і зниження негативного впливу факторів ризику на дітей.

Основні завдання соціального педагога закладу освіти у роботі з сім'єю:

1. Правова, соціально-педагогічна, психолого-педагогічна просвіта учнів та їх батьків.
2. Відродження пріоритету сімейного виховання та традицій народної педагогіки, впровадження педагогіки партнерства.
3. Підвищення виховного потенціалу, престижу сім'ї та сімейних цінностей.
4. Формування у дітей та підлітків усвідомленого батьківства.
5. Захист прав та інтересів дитини, своєчасне виявлення випадків порушення прав дитини у сім'ї та причин неблагополуччя сім'ї з огляду негативного впливу сімейного середовища на особистісний розвиток дитини.
6. Залучення сім'ї до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та творчої роботи закладу освіти.
7. Профілактика негативних явищ у сімейному середовищі.
8. Популяризація здорового способу життя.

9. Здійснення соціально-педагогічного супроводу сім'ї шляхом залучення до співпраці всіх учасників освітнього процесу закладу освіти, фахівців різних соціальних служб та відомств, адміністративних органів, державних установ, громадських організацій, діяльність яких спрямована на формування та реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей, з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин.

У Положенні про психологічну службу у системі освіти України визначені основні напрями діяльності працівників психологічної служби. Функціональними напрямками роботи соціального педагога закладу освіти з учнями та їх батьками є:

діагностика (дослідження спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу та джерела негативного впливу на дітей і підлітків, виявлення фактів порушення прав дитини);

профілактика (вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів);

навчальна діяльність (форма активного співробітництва, направлена на удосконалення, розвиток та формування особистості, поширення психологічних знань, систематична різнобічна педагогічна освіта батьків, ознайомлення їх з основами теоретичних знань та з практикою роботи з дітьми);

консультування (надання необхідної соціально-педагогічної допомоги у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу);

зв'язки з громадськістю (діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння, співпрацю між окремими особами, колективами, соціальними групами, організаціями, державними органами управління з метою створення середовища, сприятливого для виховання, розвитку та соціалізації дитини);

просвіта (формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу).

Основні функції соціального педагога в загальноосвітніх закладах:

діагностична – вивчення та оцінювання особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань, впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних факторів впливу у мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей і підлітків;

організаторська – забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї, представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в загальноосвітньому закладі;

консультативна – надання порад, рекомендацій учням, батькам, учителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога;

захисна – забезпечення дотримання норм охорони та захисті прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у

справах неповнолітніх, поліції, суді тощо);

прогностична – прогнозування на основі спостережень і досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливають на розвиток особистості чи групи; прогнозування та програмування процесу соціального розвитку мікрорайону і конкретного мікросоціуму, діяльності тих інститутів, які беруть участь у соціальному формуванні особистості;

правозахисна – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, поліції, органах соціального захисту тощо);

координаційно-посередницька – налагодження взаємодії між закладом освіти та різними соціальними інституціями (медичними, позашкільними, культурними, спортивними закладами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, кримінальної поліції у справах неповнолітніх, неурядовими організаціями тощо), колективом педагогів та учнів з метою спільного вирішення проблем соціального становлення та розвитку особистості;

попереджувально-профілактична та соціально-терапевтична – передбачення і активізація механізмів запобігання й подолання негативних впливів у соціально-правовому, юридичному та психологічному значенні; організація соціотерапевтичної допомоги, забезпечення захисту прав учня у суспільстві, допомога підліткам і молоді в період соціального професійного визначення.

функція фандрейзингу – пошук додаткових ресурсів для вирішення соціально-педагогічних завдань.

На основі зазначених функцій виокремлюють основні види професійної діяльності соціального педагога в закладі загальної середньої освіти: консультативний, профорієнтаційний, культурно-дозвіллевий, соціально-профілактичний, соціально-патронажний та організаційно-методичний.

Консультативна діяльність соціального педагога закладу освіти – це організований процес комунікативної взаємодії щодо інформування, психолого-педагогічної підтримки та для задоволення запиту чи вирішення проблеми звернення учнів, батьків, класних керівників, вчителів. Поширена проблематика звернень: проблеми готовності дитини до школи, навчання, виховання, підтримка дітей, організація позанавчальної діяльності, дозвілля; подолання соціально-педагогічних труднощів; питання захисту прав, інтересів дітей; проблеми підвищення валеологічної культури учнів та їх батьків, з питань формування здорового способу життя.

Профорієнтаційна діяльність соціального педагога в школі спрямована на допомогу учням у виборі професії відповідно до здібностей, нахилів і ринку праці. Соціальний педагог здійснює інформування школярів, батьків про світ професій, їх зміст, вимоги до спеціаліста та потреби в кадрах за тією чи іншою професією; ознайомлює старшокласників з умовами отримання професійної освіти в навчальних закладах різних типів; організовує і проводить професіографічні екскурсії у навчальні заклади різного профілю, установи, підприємства; проводить зустрічі учнів з представниками різних професій;

застосовує психодіагностичні методики для вивчення індивідуально-психологічних особливостей старшокласників, важливих при виборі професії; проводить професійно орієнтовані консультації.

Культурно-дозвіллева діяльність передбачає створення соціальним педагогом умов для задоволення потреб у відпочинку, творчому розвитку учнів за допомогою заходів розважального характеру та організації змістовного дозвілля. Наприклад, організація тематичних заходів, приурочених до різних подій з активним залученням батьків до підготовки та участі (наприклад, «Свято букваря», «Свято останнього дзвоника»), культурно-мистецьких (конкурсів, виставок), спортивно-оздоровчих (змагань, туристичних подорожей тощо).

Соціально-профілактична діяльність – це система превентивних дій, спрямована на розвиток умінь і формування навичок орієнтації у складній системі соціальних взаємовідносин, попередження соціальної відокремленості (ізолюваності) дитини, асоціальної поведінки. Діяльність соціального педагога полягає в інформуванні учнів та батьків про негативні наслідки асоціальних дій, організації і проведенні заходів з формування здорового способу життя, розробці та впровадженні програм зі створення сприятливого соціально-психологічного клімату в класному колективі, попередженні конфліктних ситуацій тощо.

Соціально-патронажна діяльність передбачає здійснення соціальним педагогом соціальної підтримки, опіки і патронажу дітей (вразливих категорій) з метою подолання життєвих труднощів, забезпечення належних умов їх розвитку. До вразливих категорій дітей належать учні з малозабезпечених, багатодітних, неповних, опікунських сімей; діти з особливими потребами; учні, батьки яких недостатньо виконують виховну функцію, зловживають алкогольними напоями, характеризуються конфліктністю взаємостосунків; учні, що проявляють різні форми соціальної дезадаптації, та інші.

Відповідно до цього виду діяльність соціального педагога спрямована на:

- соціальне інспектування (відвідування сім'ї, дослідження умов життя);
- встановлення зв'язків з соціальними службами та представлення інтересів щодо надання пільг, компенсацій;
- здійснення комплексу заходів (психолого-педагогічних, правових, інформаційних та інших), спрямованих на забезпечення належних умов;
- організацію заходів, спрямованих на підвищення адаптивних можливостей дитини (створення умов для забезпечення психологічного і фізичного комфорту);
- формування ціннісних установок, нових знань умінь і навичок;
- допомога у комунікації, організації міжособистісних стосунків; попередження соціальної ізолюваності;
- виявлення і розвиток творчого потенціалу, залучення до суспільно корисної діяльності;
- захист прав та інтересів, взаємодія з органами соціального захисту, соціальними службами;
- супроводження учнів у навчально-виховному процесі (здійснення контролю

за їх успішністю, сприяння в налагодженні та корекції взаєностосунків, залучення до суспільно корисної діяльності);

– встановлення контактів з сім'єю, направлення в тренінгові (корекційні) групи, консультативні центри;

– розробку і впровадження корекційних програм (на відновлення особистісних, моральних і вольових якостей, формування активної життєвої позиції, інтересів, допомоги у набутті навичок спілкування, попередження і подолання конфліктних ситуацій).

Організаційно-методична діяльність орієнтована на участь соціального педагога в методичних семінарах-практикумах, конференціях з проблем виховання і соціалізації дітей та підлітків, накопичення банку даних результатів педагогічних досліджень, виступ на методичних педагогічних радах, підбір спеціальної методичної літератури тощо.

Основний зміст соціально-педагогічної роботи з сім'єю складають: забезпечення сім'ї різними видами соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальний супровід окремих категорій сімей та соціальне інспектування неблагополучних сімей. Вони реалізуються в практичній діяльності соціального педагога шляхом використання різноманітних методів, прийомів і форм соціально-педагогічної роботи, вибір яких обумовлений переліком чинників: типом сім'ї, існуючими сімейними проблемами; видом соціального інституту, що діє в сім'ї, та напрямом фахової підготовки спеціаліста, який надає послуги сім'ї.

2.2. Специфічні професійні ролі соціального педагога у роботі з родиною.

Відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року № 509) соціальний педагог закладу та/або установи освіти здійснює соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, зокрема, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах; проводить просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо; вивчає та аналізує соціальні умови розвитку здобувачів освіти та бере участь у наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалими від насильства та військових конфліктів. Соціальний педагог сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам або їх законним представникам; здійснює захист прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо; сприяє формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час

освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству [18].

В соціально-педагогічній діяльності, зокрема, в роботі з сім'ями соціальний педагог виконує специфічні професійні ролі: *консультант, сімейний медіатор (захисник, адвокат), аніматор, працівник з превенції, валеолог, посередник, організатор моніторингу, соціальний промоутер.*

Реалізуючи роль *консультанта*, соціальний педагог встановлює сприятливий психологічний клімат з членами сім'ї, налагоджує комунікативну взаємодію, інформує сім'ю про важливість і можливості взаємодії батьків і дітей у сім'ї; розповідає про розвиток дитини; дає педагогічні поради з виховання дітей; здійснює індивідуальний та комплексний підхід, дотримується етичних принципів гуманізму, анонімності і конфіденційності, клієнтоцентризму, довіри, активності та відповідальності. При налагодженні контакту з батьками, необхідно заздалегідь продумати зміст та хід бесіди, а також усі можливі варіанти і несподівані повороти, у ході бесіди будувати спілкування толерантно й цілеспрямовано. Консультуючи батьків щодо внесення коректив у виховні впливи на дитину, варто взяти до уваги, що пряме нетактовне втручання у внутрішні справи сім'ї може викликати протест і нанести непоправної шкоди. Адже батьки, спираючись на власні знання, уміння, почуття і переконання, вважають, що вони правильно виховують своїх дітей і не завжди сприймають та беруть до уваги поради і рекомендації педагогів.

Сімейне консультування – найважливіший напрям соціально-особистісного (соціально-психологічного) консультування, що охоплює такий спектр проблем, як стосунки між подружжям, між ними та їхніми батьками, дітьми і батьками. Основними проблемами сімейного консультування є проблема шкільної успішності дітей у сім'ї й проблема виховання дітей, які мають вади в психофізіологічному розвитку. З приводу розв'язання зазначених проблем у технології сімейного консультування має діяти низка загальних правил:

- обов'язкове наповнення батьківської скарги-запиту конкретним змістом на основі одержання від батьків опису поведінкової ситуації, що стала основою запиту;
- використання принципів «стереоскопічності» в погляді на ситуацію, тобто фіксація цього погляду як із суб'єктивних (пов'язаних із розумінням ситуації з боку членів сім'ї), так і з об'єктивних (аргументованих консультантом) позицій;
- спільне з батьками висування консультантом гіпотези про історію розвитку «негативної» риси в членів сім'ї й можливих шляхів її подолання.[24]

Сімейне консультування із конфліктних питань, здійснюване соціальним педагогом, можна розглядати як загальну схему, що поділена на сім фаз:

Перша фаза створення відповідного психологічного клімату, що забезпечує успіх консультації. Соціальний педагог повинен переконати батьків або дитину в тому, що він відчуває справжні інтерес до їхніх проблем і бажає їм допомогти.

Друга фаза створення своєрідного «катарсису» – душевного полегшення, що виникає внаслідок того, що батьки й дитина вперше за довгий час змогли виговоритися щодо наболілої проблеми.

Третя фаза – «фаза втіхи». Завдання педагога зводиться до знання деструктивного афективного фону. Батьки, дитина повинні переоцінити ситуацію, зрозуміти, що вона не так трагічна, як здавалося. Необхідно допомогти побачити у ситуації, що склалося щось позитивне, чого вони раніше не помічали й переорієнтувати їхню увагу на ці аспекти.

Четверта фаза – «діагноз». Соціальний педагог зобов'язаний зрозуміти, у чому полягає причина конфлікту, і повідомити про це батьків.

П'ята фаза ґрунтується на своєму баченні причин конфлікту. Соціальний педагог намагається допомогти батькам й дитині проаналізувати ситуацію, в яку вони потрапили.

На шостій фазі відбувається усвідомлення батьками й дитиною існуючих кількох варіантів поведінки і вибір одного з них. Батьки повинні приймати всі рішення самостійно, тоді вони будуть відчувати відповідальність за них.

Сьома фаза закріплення мотивації батьками та їхньою дитиною на виконання прийнятого рішення.[24].

Індивідуальна робота з батьками досить складна і різноманітна, її перевага полягає в тому що, перебуваючи наодинці з соціальним педагогом, батьки відвертіше розповідають про свої проблеми сімейних відносин, які ніколи б не озвучили в присутності інших, тому соціальному педагогу необхідно дотримуватися головного правила: зміст індивідуальних бесід та отримана інформація ні в якому разі не повинна розголошуватися! Дуже уважно слід відноситися до прохань батьків. Не виконати прохання можна лише в тому випадку, якщо його виконання може завдати шкоди дитині. Індивідуальне спілкування дає можливість соціальному педагогу не тільки здійснити вплив на батьків, але й допомагає у виборі правильного підходу до дітей.

Роль *сімейного медіатора* (захисника, адвоката) – це робота з представлення інтересів та захисту прав членів сім'ї, дотримання прав на обслуговування та надання різних видів соціальної допомоги та юридичних послуг, які включають надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо). Соціальний педагог захищає права дитини у випадку, коли доводиться стикатися з повною деградацією особистості батьків (алкоголізм, наркоманія, жорстоке ставлення до дітей) і проблеми, що витікають з цього, невлаштованість побуту, відсутність уваги та необхідної турботи і людського ставлення батьків до дітей.

Соціально-економічні, культурні та політичні зміни у суспільстві викликають зростання ролі та значення вільного часу як можливості самореалізації і саморозвитку як дітей так і дорослих членів сім'ї. Наразі

скорочуються матеріально доступні пропозиції сімейної дозвіллевої інфраструктури, натомість, з'являються нові форми проведення дозвілля, які розглядаються суспільством як неадекватні, тому зростають вимоги до якісного виконання соціальними педагогами *ролі аніматора*. Соціальний педагог має сприяти організації вільного часу усіх членів родини, заохочувати їх до спільної діяльності, розвивати уміння працювати в команді, створювати атмосферу дружби, радості, співробітництва і взаємоповаги, налагоджувати активне спілкування між членами сім'ї.

Здійснюючи профілактичний напрям роботи, соціальний педагог проводить превентивні заходи щодо виникнення негативних явищ у суспільстві (алкоголізм, наркоманія, проституція, ВІЛ/СНІД, безпритульність, бездоглядність та ін.) та наслідків, до яких вони призводять (протиправна, адиктивна, девіантна, суїцидальна поведінка, бездоглядність дітей, насильство, незайнятість тощо). Останнім часом стрімко зростає кількість сімей, члени яких мають алкогольну чи наркотичну залежність, схильність до протиправної поведінки, проявляють асоціальну поведінку тощо, тому соціальний педагог у роботі з сім'єю має виступати у *ролі працівника з превенції*, а для її успішного виконання необхідні знання про сутність адиктивної поведінки та про особливості проведення психолого-педагогічної діагностики членів сім'ї, які мають залежності від наркотичних речовин, алкоголізму тощо, необхідно володіти методичними засадами корекційно-виховної роботи, вмінням діагностувати причини виникнення залежності від психоактивних, психостимулюючих речовин серед членів сім'ї та знаходити можливості виокремлення «груп ризику» серед членів сім'ї.

Роль працівника з превенції взаємозв'язана з *роллю валеолога*, яка полягає у здійсненні заходів щодо профілактики шкідливих звичок, збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, популяризації здорового способу життя, а також формування позитивного та відповідального ставлення до батьківства. Відповідно, важливим завданням для соціальних педагогів є фахова та якісна підготовка майбутніх батьків до формування і реалізації репродуктивної поведінки та репродуктивних норм, виконання сімейних функцій і обов'язків, розуміння батьківського ставлення до майбутньої дитини.

Соціальний педагог у роботі з сім'ями здійснює роль *посередника* між членами сім'ї та спеціалістами соціальних служб, державних установ, громадських організацій щодо вирішення складних життєвих обставин в сім'ї. Для цього необхідні знання соціальних ресурсів різних державних і громадських організацій та налагоджена співпраця з ними, уміння представляти і відстоювати інтереси членів сім'ї, діагностувати випадок, планувати власні дії при здійсненні прямого втручання в ситуацію, яка виникає в сім'ї.

В контексті соціально-педагогічної роботи з сім'ями *моніторинг* передбачає комплекс засобів оперативного спостереження та аналізу змін у функціонуванні сім'ї, регулярний контроль, систематичний збір і обробку інформації для використання у вирішенні проблем в сім'ї, відстеження процесу та результату діяльності щодо виявлення складних життєвих обставин для

подальшого коригування роботи з сім'ями.

Виконання ролі *соціального промоутера* полягає у наданні інформаційної допомоги сім'ям, розповсюдженні просвітницьких та культурно-освітніх знань; поширенні об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем. З метою вирішення соціальних проблем таких як безробіття, домашнє насильство соціальний педагог повинен знати про існуючі види державної соціальної допомоги, вакантні місця на підприємствах, медичні заклади, які можуть надати, в разі необхідності, медичну допомогу, здійснювати соціальну рекламу та пошук найбільш ефективних соціально-педагогічних методів включення незайнятих членів сім'ї до трудової діяльності.

Отже, всі професійні ролі соціального педагога (*консультант, сімейний медіатор (захисник, адвокат), аніматор, працівник з превенції, валеолог, посередник, організатор моніторингу, соціальний промоутер*) потребують певних знань та сформованих умінь, що забезпечить ефективне виконання соціально-педагогічної роботи з сім'ями.

2.3. Напрями та форми роботи з різними типами сімей.

На основі аналізу наукової літератури та практичного досвіду усі **форми соціальної взаємодії школи і сім'ї** умовно розділяють на три групи:

- колективні (масові): загальношкільні і класні батьківські збори, науково-практичні конференції, виставки і огляд педагогічної літератури, концерт дитячої художньої самодіяльності, інформування керівників школи, університет педагогічних знань, відкриті уроки для батьків (у присутності батьків), анкетування батьків, обговорення статей з періодичного друку, день відкритих дверей або батьківський день тощо;
- групові: звіти членів батьківського комітету, екскурсії, обмін досвідом виховання дітей, ділові ігри, психотехнічні вправи, педагогічні дискусії, сімейні клуби та ін.;
- індивідуальні: бесіди, консультації на психолого-педагогічні теми, індивідуальна участь батьків у виховних заходах (ранки, вечори, ігри), виконання індивідуального педагогічного доручення, листування тощо.

Серед великої кількості моделей соціальної роботи з різноманітними типами сімей як зразок може бути запропонована модель І. Трубавіної:

1. Бездітна сім'я. *Проблема* полягає у здатності членів подружжя мати дітей або пошук прийомної дитини. *Напрями роботи:* подолання однобічної спрямованості членів сім'ї мати дитину (залучення їх до фасилітаторства, волонтерства, благочинності, просвіти); профілактика девіантної поведінки членів сім'ї, надання інформаційно-консультативної допомоги; організація груп за інтересами, груп взаємопідтримки, організація дозвілля й спілкування. *Форми роботи:* клуби, секції, походи, спільне відзначення свят, індивідуальні консультації, відеолекторії, телефони Довіри тощо.

2. Багатодітна сім'я, яка має трьох і більше дітей має такі *проблеми:* матеріальне забезпечення дітей, нестабільність статусу в громадській свідомості, соціально-рольова нестабільність у сім'ї, наявність споживацьких

життєвих установок. *Напрями роботи:* навчання сімейного бізнесу, інформування про права сім'ї та дітей, організація дозвілля, відпочинку й спілкування батьків і дітей, представлення інтересів багатодітних сімей, організація підготовки й перепідготовки членів сім'ї. *Форми роботи:* курси, семінари, клуби, круглі столи, консультаційні пункти, «гарячі» телефонні лінії, лекторії.

3. Малодітна сім'я. *Проблема:* внутрішньосімейне спілкування, наявність егоцентричних якостей у дитини, проблема авторитету й лідерства членів подружжя. *Напрями роботи:* формування тендерної рівності, культури спілкування в сім'ї, інформування про права членів сім'ї в самій родині, профілактика сімейних конфліктів, формування власної моделі сімейного виховання й коригування моделі сімейного життя, просвітительство з проблем родинного виховання. *Форми роботи:* тренінги, консультпункти, вечори запитань і відповідей, розповсюдження серед батьків і дітей брошур, буклетів; лекторії, тематичні передачі з проблем родинного виховання й сімейних конфліктів на радіо, ТБ; виставки педагогічної літератури.

4. Молода сім'я. *Проблема* – в адаптації подружжя до сімейного життя, вироблення спільної моделі сімейного життя, відокремлення від батьківських сімей, розподіл соціальних ролей та оволодіння різними функціями сім'ї. *Напрями роботи:* формування гендерної рівності, запобігання сімейним конфліктам та насильству в сім'ї, просвітництво з прав та обов'язків членів сім'ї та молоді сім'ї в суспільстві, планування сім'ї, допомога в працевлаштуванні. *Форми роботи:* ярмарки професій, курси, тренінги, семінари, лекторії, теле-, радіопередачі з проблем молоді сім'ї, консультпункти, виїзні консультації, вечори запитань і відповідей, громадські приймальні, спеціальні телефонні лінії, розповсюдження буклетів, брошур, презентації соціальних програм для молоді й молоді сім'ї, школи і клуби молоді сім'ї тощо.

5. Неповна сім'я. *Проблеми:* адаптація до нового статусу в соціумі, виховання дітей за відсутності одного із батьків; матеріальні умови життя, можливість розвитку в батьків і дітей девіантностей типу: «нерозвиненість батьківських почуттів», «емоційне відторгнення», комплексу неповноцінності. *Напрями роботи:* формування позитивного мислення, профілактика помилок у родинному вихованні, просвітництво з прав дітей та сім'ї, корекція стосунків членів сім'ї з мікросередовищем, допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків з неповної сім'ї. *Форми роботи:* групи підтримки чи самодопомоги, лекторії, консультпункти, тренінги, семінари, курси, ярмарки професій, громадські оплачувані роботи для дітей, організація предметного дозвілля, спілкування та відпочинку дітей і батьків.

6. Первинна сім'я. *Проблема:* вироблення власної відмінної від батьківської, моделі родинного виховання, перерозподіл ролей та обов'язків з появою дитини. *Напрями роботи:* батьківське просвітництво щодо зміцнення подружніх стосунків, формування тендерної рівності, запобігання насильству в сім'ї, допомога в працевлаштуванні, організації дозвілля й відпочинку сім'ї. *Форми роботи:* школи молодих батьків, клуби сімейного спілкування, спільне відзначення свят, зокрема таких, як День сім'ї, День матері; розваги, ігри,

тренінги, лекторії, передачі на замовлення на радіо, телебаченні, вечори запитань і відповідей, виставки педагогічної літератури, консультпункти, ярмарки професій тощо.

7. Вторинна сім'я. *Проблема:* згасання подружніх почуттів при накопиченні проблем у сім'ї, у вихованні дітей; збільшення самостійності дитини й унаслідок цього – конфлікт між батьками й дітьми; конфлікти між чоловіком і дружиною з приводу самостійності дітей, їх виховання. *Напрями роботи:* корекція сімейних стосунків, формування толерантності, культури спілкування в сім'ї, профілактика насильства в сім'ї, батьківське просвітництво, організація дозвілля, відпочинку й спілкування членів сім'ї. *Форми роботи:* сімейні клуби, конкурси, походи, вікторини, змагання, курси сімейного бізнесу, тренінги, лекторії на замовлення, сімейні свята, консультпункти, телефони та пошта Довіри, виставки педагогічної літератури тощо.

8. Позашлюбна сім'я. *Проблема:* неформлені стосунки, що позначаються на обов'язках щодо членів сім'ї, відносинах із мікросередовищем; відсутність чітких уявлень про майбутнє сім'ї, нерозуміння в мікросередовищі, напружене очікування визначеності подружніх стосунків. *Напрями роботи:* пропаганда сімейного способу життя, просвітництво з прав сім'ї та її членів, запобігання відмовам матерів від народжених позашлюбних дітей. *Форми роботи:* теле-радіопередачі, відеолекторії, консультпункти, телефони й пошта Довіри, притулки для жінок і дітей, розповсюдження буклетів, брошур.

9. Вторинношлюбна сім'я. *Проблеми:* ефект «ореолу» (стереотипи переваг попереднього чоловіка чи дружини порівняно з новим партнером), психологічний захист членів сім'ї, адаптація нового члена сім'ї до інших, взаємостосунки колишніх і теперішніх членів подружжя між собою і дітьми, з мікросередовищем; розвиток особистості дитини й формування в неї моделі сімейного життя. *Напрями роботи:* подолання агресивності з боку колишніх членів сім'ї, профілактика дитячої депресії, девіантної поведінки дітей в умовах різноманітних вимог батьків, насильства в сім'ї, подолання ворожості матері в ставленні до дітей, які схожі на колишнього чоловіка (і навпаки), допомога в адаптації сім'ї до нової структури, пропагування сімейного способу життя, корекція внутрішньосімейних стосунків і відносин сім'ї з мікросередовищем, формування тендерної рівності. *Форми роботи:* консультпункти, клуби сімейного спілкування, підліткові клуби, гуртки, лекторії на замовлення, телефони й пошта Довіри, групи взаємо- і самопідтримки, тренінги, курси, семінари.

10. Міжнаціональна сім'я. *Проблеми* у взаємовідносинах сім'ї з мікро- та макросередовищем, у виборі дітьми національної приналежності, виборі батьками традицій, освіти, релігії, громадянства дітей; у ставленні членів сім'ї до національних і релігійних цінностей, до спілкування із співвітчизниками. *Напрями роботи:* просвітництво батьків і дітей, консультування, корекція сімейних стосунків, профілактика насильства в сім'ї, формування культури спілкування, толерантності, тендерної рівності, організація на основі національних традицій і загальнолюдських цінностей, дозвілля й відпочинку сімей. *Форми роботи:* тренінги, курси, семінари, теле- радіопередачі, спільне

відзначення національних і державних свят, групи підтримки й самопомоги, консультпункти, клуби сімейного спілкування, недільні школи тощо.

11. Дистантна сім'я (дорослі члени сім'ї перебувають на відстані з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю, а також тимчасова передача дітей до закладу інтернатного типу). *Проблема:* епізодичність виховних впливів на дітей, брак сімейних стосунків, що призводить до «емоційного відторгнення» батьків дітьми, протиставлення батьківського ставлення до дітей, непорозуміння дітей з мікросередовищем, неузгодженість поглядів батьків на виховання дітей. *Напрями роботи:* адаптація членів сім'ї до зустрічей і нових розлучень, стабілізація і корекція внутрішньо сімейних стосунків, допомога в організації спілкування на відстані, організація груп взаємопідтримки, самопомоги, залучення дітей до культурно-дозвілдової діяльності, профілактика сімейних конфліктів. *Форми роботи:* консультпункти, групи само- і взаємопомоги, гуртки за інтересами, клуби спілкування, спільне відзначення свят, благодійні акції, екскурсії, походи, тренінги.

12. Вторинний шлюб. *Проблема:* діти вийшли з сім'ї, почали самостійне життя; батьки лишилися наодинці з усіма негараздами, що супроводжують літніх людей: підірваним здоров'ям, згаслими почуттями, відсутністю роботи, але зі звичкою самостверджуватися в житті. *Напрями роботи:* допомога в пошуку нових життєвих цілей, збереженні здоров'я, у турботі одне про одного; формування толерантності, емпатії, культури спілкування в сім'ї; організація спілкування, дозвілля й відпочинку сімей. *Форми роботи:* клуби, секції здоров'я, групи взаємо- і самопідтримки, тематичні круглі столи, передачі на ТБ, радіо, волонтерська допомога вдома, буклети, брошури, виставки літератури з питань цінностей здоров'я, благодійні акції, спільне відзначення свят, об'єднання поколінь у громадській роботі.

13. Різномірний сім'я (соціально-гетерогенна сім'я, у якій існує різне освітнє та соціальне становище чоловіка й дружини). *Проблема* полягає в самореалізації членів сім'ї, неузгодженості поглядів, цінностей, цілей подружжя, у сімейних негараздах, що виявляють себе через ревності, підозри; наявність власних інтересів і власного мікросередовища; лідерство сім'ї в поєднанні з авторитарним стилем спілкування одного з членів викликає негативне ставлення та опір з боку інших членів сім'ї; діти або несамоствійні, неініціативні, або відрізняються певною девіантною поведінкою; стосунки між батьками й дітьми напружені й ґрунтуються на обов'язку, відповідальності, а не на щирості, довірі, любові, повазі. *Напрями роботи:* допомога членам сім'ї в професійній та особистій самореалізації, профілактика сімейних конфліктів, формування гендерної рівності, толерантності, культури спілкування в сім'ї; організація сімейного дозвілля й предметного спілкування, просвітництва батьків, профілактика девіантної поведінки членів родини, ознайомлення їх із правами дітей і дорослих у сім'ї. *Форми роботи:* тренінги, семінари, консультпункти, «гарячі» телефонні лінії, телефони Довіри, лекторії, брошури, буклети, виставки спеціальної літератури, клуби за інтересами, зустрічі з цікавими людьми, вечори запитань і відповідей.

14. Складна сім'я (патріархальна). *Проблема* у самотійності дорослих дітей, пристосування нових членів сім'ї до налагодженого життєвого укладу сім'ї; формування моделей сімейного життя й виховання дітей в умовах існуючих традицій, авторитету старшого покоління, лідерства в розв'язанні загальносімейних завдань; можливість появи девіантності типу «виховання невпевненості», спілкування членів сім'ї з мікросередовищем. *Напрями роботи:* просвітництво батьків, інформація про права сім'ї в суспільстві й права дітей у сім'ї, профілактика насильства, формування тендерної рівності, толерантності, культури спілкування, створення умов для самореалізації непрацюючих членів сім'ї через залучення їх до громадської діяльності, благодійних акцій; організація дозвілля, спілкування за інтересами. *Форми роботи:* клуби, гуртки, сімейні та державні свята, вечори відпочинку, розваги, ігри, сімейні конкурси, курси, тренінги, лекторії, екскурсії, конференції, благодійні акції, громадські приймальні, фасилітаторство, зустрічі з цікавими людьми, пошта Довіри, круглі столи з питань молодіжної та сімейної політики.

15. Опікунська сім'я. *Проблеми:* соціальний статус опікунів; малозабезпеченість, що вимагає додаткових пошуків роботи; вік – значна частина опікунів віком понад 50 років, найчастіше, це бабусі; відсутність досвіду виховання нерідних дітей і проблеми адаптації цих дітей в опікунській сім'ї та новому мікросередовищі, прискорена підготовка дітей до дорослого життя: у 18 років вони мусять уже самотійно розв'язувати життєві проблеми, мати роботу, житло. *Напрями роботи:* підготовка опікунів до виховання й догляду за дітьми, підготовка рідних і нерідних дітей до входження в опікунську сім'ю, адаптація сім'ї в мікросередовищі, а нерідної дитини – у сім'ї та школі, супровід опікунської сім'ї, підготовка сім'ї до виходу з неї дитини, яка перебуває під опікою, підготовка дитини до самотійного життя. *Форми роботи:* тренінги, семінари, круглі столи, сімейні вечори, спільне відзначення свят, екскурсії, консультпункти, рейди-перевірки, виставки педагогічної літератури.

16. Сім'ї, де є засуджені батьки або інші члени сім'ї. *Проблема* у незадоволеності дитини відсутністю батька, у ставленні матері до батька, яке вона переносить на дитину, негативне ставлення мікросередовища до такої сім'ї, насильство щодо дітей у сім'ї. *Напрями роботи:* допомога в організації контактів між членами сім'ї, профілактика негативних явищ і девіантної поведінки, запобігання насильству в сім'ї, адаптація сім'ї в мікросередовищі, корекція внутрішньосімейних стосунків, організація предметного дозвілля й відпочинку дітей, формування позитивного мислення в членів сім'ї, впевненості у своїх силах і позитивного ставлення до засуджених. *Форми роботи:* зустрічі членів сім'ї, бесіди, тренінги, консультпункти, рейди-перевірки, групи взаємопідтримки. [24]

Залежно від потреб сім'ї (батьків чи дитини) або від характеру звернення щодо надання необхідної допомоги, враховуючи тип сім'ї та рівень її благополуччя стосовно впливу на розвиток дитини, соціальний педагог обирає відповідні напрями, форми і методи роботи. До поширених форм і методів соціально-педагогічної роботи з дітьми та їх батьками відносять:

- діагностичні методи (методика незакінчених речень, психопроєктивні малюнки «Я і моя сім'я» «Я серед людей» (проводиться з психологом), анкетування, опитування, інтерв'ю, тести, аналіз мікросоціуму та соціального оточення, зокрема, створення генограми та еко-карти сім'ї тощо);
- ігрові методики, моделювання проблемних ситуацій та шляхів виходу з них;
- бесіди (колективні, групові, індивідуальні; профілактичні, інформаційні);
- консультування (індивідуальне, сімейне);
- виховні заходи (за участю дітей і батьків);
- батьківські збори (орієнтована тематика зборів: «Відповідальність батьків за майбутнє дітей», «Типи сімейного виховання: переваги та загрози», «Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини»;
- свято багатодітної родини;
- інформаційно-просвітницькі лекції,
- диспути, дискусії;
- семінари;
- відео лекторії, перегляд фільмів на педагогічні теми;
- зустрічі з представниками державних установ та громадських організацій, діяльність яких пов'язана із захистом сім'ї в сучасному суспільстві та профілактикою негативних явищ у сімейному середовищі;
- тематичні дні (наприклад, «День родини першокласника», «День сім'ї», «День матері», «День відкритих дверей») та тематичні тижні, місячники (наприклад, місячник правового та превентивного виховання, місячник профілактики негативних явищ у сімейному середовищі тощо);
- загальношкільні батьківські конференції (наприклад, з обміну досвідом традицій сімейного виховання тощо);
- тематичні Школи (наприклад, «Школа молодих батьків», «Батьківський університет», «Школа батьківської підтримки»);
- конкурси, сімейні вечори (наприклад, «Нумо, мами», «Нумо, тато», «Тато, мама і я – спортивна сім'я», «Що? Де? Коли?», «Щасливий випадок», «Вечір великої родини»);
- соціально-психологічний театр;
- оформлення інформаційних куточків для батьків; підготовка тематичних папок для батьків з конкретної проблеми;
- розробка пам'яток, інформаційних листків та методичних рекомендацій для батьків;
- рекламно-інформаційні кампанії;
- благодійні акції;
- відвідування за місцем проживання;
- малі педагогічні ради (зустріч батьків з адміністрацією закладу освіти та вчителями) та інші форми роботи з урахуванням потреб дітей, їх батьків та ресурсів закладу освіти.

Задля якості та ефективності соціально-педагогічної взаємодії з батьками соціальному педагогу варто урізноманітнювати та збагачувати форми і методи роботи. Розглянемо деякі сучасні форми роботи з батьками.

Тренінг – це продуктивна форма спілкування, можливість ефективної

взаємодії педагога з батьками, які усвідомлюють наявні родинні проблеми, прагнуть змінити стиль взаємодії зі своєю дитиною, щоб зробити його більш відкритим та довірливим, розуміють необхідність набуття нових знань і вмінь у вихованні. Під час тренінгового заняття батьки є активними учасниками процесу, можуть поділитися й обмінюватися між собою інформацією, знаннями і проблемами, а також знайти спільне вирішення проблем. Доцільно, щоб у тренінгу брали участь обоє батьків.

Кейс-технологія – передбачає навчання батьків щодо формування у них навичок продуктивної взаємодії з дітьми; формування компетентностей, необхідних для толерантного спілкування з дітьми.

Педагогічний практикум – форма роботи, спрямована на вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, ефективного розв’язання будь-яких педагогічних ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Батькам пропонується знайти вихід із певної конфліктної ситуації, що може скластися у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи тощо, пояснити свою позицію в певній реальній непередбачуваній ситуації або змодельовати конфліктну ситуацію (яка може відбутися у реальному житті) та знайти способи її вирішення.

Круглий стіл – обговорення, яке проводиться з метою вироблення спільних дій, обміну думками, узгодження чи визначення своїх позицій задля вирішення конкретних проблем. Такі зустрічі дають змогу детально розглянути нагальні проблеми, висловити власні зауваження та аргументи, розширити виховний кругозір не тільки батьків, але й педагогів.

Ділова гра застосовується як метод активного навчання з метою вироблення навичок ухвалення рішень у нестандартних ситуаціях. Елементи ділової гри: розподіл за ролями, змагання, особливі правила тощо. Тематами ділових ігор можуть бути: «Ранок у вашому домі», «Син (дочка) прийшов зі школи», «Вас запросили у школу» й ін. Ділова гра дозволяє не тільки рефлексивно оцінити ту чи іншу модель поведінки, а й дає цікавий матеріал про життя родини – її традиції, розподіл внутрішньо сімейних ролей, способи розв’язання конфліктів. Ефективно використовувати ділові ігри із залученням не лише батьків, а й дітей, адже іноді саме присутність усієї родини дозволяє побачити специфіку взаємодії дорослих і дітей, що не у змозі виявити жодна дидактична методика.

Всі ці форми роботи сприяють виробленню у батьків сучасних поглядів на складний, динамічний процес виховання, що полягає у взаємодії дорослого і дитини, дають можливість опанувати конкретні методи і прийоми педагогічного спілкування, доброзичливого ставлення до дітей, спонукають до серйозного і сумлінного виконання своїх обов’язків. А на сучасному етапі реформування освіти, впровадження Концепції «Нова українська школа» батьки дедалі більше уваги приділяють вихованню дітей та їх підготовці до навчання у школі, цікавляться змінами в освітній галузі, сучасними умовами перебування школярів у закладі освіти, створенням освітнього середовища, методами навчання тощо та прагнуть отримати відповіді на всі запитання, що їх турбують.

2.4. Соціально-педагогічна діяльність із дітьми та сім'ями, які опинились в складних життєвих обставинах.

З розвитком суспільства відбуваються зміни у структурі сім'ї, змінюються взаємовідносини між окремими її членами, послаблюється традиційна роль батька, що певним чином змінює взаємини між батьками та дітьми в родині. Тому є багато сімей, які не спроможні самостійно впоратися з проблемами, що виникають і родині та потребують допомоги і підтримки для повноцінної реалізації передбачених суспільством функцій.

Сім'я з дітьми, що опинилася у складних життєвих обставинах, розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоча б одна дитина віком до 18 років, що проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками. Під «складними життєвими обставинами» розуміють обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або за станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, брак житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо)

Соціально-педагогічна робота з сім'єю, що опинилася у складних життєвих обставинах – це система взаємодії соціальних педагогів, органів держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу. Саме комплексний соціально-педагогічний підхід у роботі з цією категорією населення й повинен бути в основі розробки соціально-педагогічних технологій.

Завдання соціального педагога в роботі з такою сім'єю – це допомога в подоланні кризових ситуацій та їх вчасне запобігання. Соціальний педагог повинен систематично проводити педагогічну просвіту батьків, залучати їх до активної участі в навчально-виховному процесі, формувати потребу в самоосвіті.

Одна з найпоширеніших форм роботи соціального педагога з сім'єю – *соціальний патронаж*, що передбачає відвідування сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, що дає змогу встановити й підтримувати тривалі зв'язки з родиною, вчасно виявити її проблемні ситуації, надаючи негайну кваліфіковану допомогу. Регулярний патронаж дає можливість спостерігати за сім'єю в її природних умовах, допомагає виявленню не тільки тієї інформації, що лежить на поверхні, а також дає змогу вчасно виявляти кризові ситуації та протидіяти їм, тому не слід шукати можливості, щоб проінформувати сім'ю про майбутній візит і його цілі. Проведення патронажу вимагає дотримання принципу добровільності прийняття допомоги, конфіденційності.

Соціально-педагогічна діяльність може реалізовуватися в межах сім'ї,

освітніх закладів, спеціальних закладів, соціальних служб.

Розрізняють такі *види соціальної роботи*: соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та соціальний супровід.

– **Соціально-педагогічне обслуговування** спрямоване на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, суперечностей у сім'ї, які виникають у процесі її життєдіяльності, шляхом надання різноманітної допомоги сім'ям та її членам. Допомога полягає у наданні сім'ям послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку, працевлаштування, професійної підготовки, перепідготовки, освіти й професійної орієнтації, фізкультурно-оздоровчих послуг.

– **Соціальна профілактика** – це вид соціальної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження соціальних відхилень, запобігання негативним явищам, впливам та їх наслідкам на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки. Соціально-педагогічна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї являє собою систему заходів, націлених на створення умов для запобігання утисків прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, а також виявлення цих явищ і подолання їх. Здійснюється в таких напрямках: підготовка молоді до сімейного життя, роз'яснення самим сім'ям прав сім'ї та її членів у суспільстві, формування відповідального та усвідомленого батьківства, виявлення потенційних сімей, що можуть опинитися у складних життєвих обставинах, запобігання сімейним конфліктам, розлученням, дисгармонії, стресам, уникнення помилок у сімейному вихованні, пропагування сімейних цінностей, здорового способу життя.

Соціальна профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів із профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів, у формуванні відповідального батьківства, збереженні репродуктивного здоров'я молоді.

– **Соціальна реабілітація** передбачає надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаєминах, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, що з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктів, нервово-психічних захворювань. Крім того, це й допомога тим, хто опинився у стані безвиході, безпорадності чи самотності, а також сім'ям, члени яких мають стійку алкогольну чи наркотичну залежність, повернулися з місць позбавлення волі тощо. Робота з соціальної реабілітації проводиться як індивідуально із кожним членом сім'ї, так і з усією сім'єю та її родичами. Основна мета такої роботи: виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, прав і свобод членів сім'ї.

– **Соціально-педагогічний супровід** – це тривала, різноманітна допомога різним типам сімей у складних життєвих обставинах, спрямована на створення

умов для ліквідації причин сімейних негараздів (чи їх можливої компенсації), формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві; корекцію і покращення внутрішньосімейних стосунків, відносин сім'ї з мікро- і макросередовищем.

У соціально-педагогічній діяльності із сім'ями у складних життєвих обставинах домінують індивідуальні, групові та колективні форми роботи. Серед індивідуальних форм важлива роль належить сімейній терапії. Процес сімейної терапії передбачає роботу з усією сім'єю або її членами, може тривати кілька місяців, він може бути безперервним або з певними канікулами. При цьому консультант може використовувати декілька різних технік. До групових соціально-педагогічних форм належать тренінгові заняття, семінари, відеолекторії, зустрічі зі спеціалістами. Колективними формами роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах, є:

- Робота стаціонарних та пересувних консультативних пунктів.
- Клуби для дівчат, молодих жінок.
- Клуби молоді сім'ї.
- Школи батьківської підтримки.
- Школи молоді матері.
- Рекламно-інформаційні кампанії у співпраці зі ЗМІ (радіолекторії, кіно лекторії).
- Благодійні акції.
- Конкурси, сімейні свята, фестивалі тощо [4].

Соціальний педагог виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Він виконує свою роботу в межах покладених на нього функціональних обов'язків і повноважень, його робота є професійною і характеризується через діяльність, функції та систему.

2.5 Робота соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями.

Соціально-педагогічна робота з вимушеними переселенцями та їх сім'ями є різновидом соціально-педагогічної діяльності, спрямованим на забезпечення адекватної соціальної підтримки та здійснення соціального захисту вимушених переселенців та їх сімей, зміцнення та активізацію їх адаптаційного потенціалу, створення сприятливих умов для їх життєдіяльності, забезпечення тривалих соціальних відносин, налагодження механізмів самоорганізації і саморозвитку, допомоги членам сімей вимушених переселенців у їх позитивній соціалізації.

Мета соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців полягає у:

- 1) забезпеченні доступності комплексу послуг для вимушених переселенців і їх сімей;
- 2) наданні допомоги переселенцям у набутті навичок адекватного поведіння в новому соціальному середовищі, частиною якого є найближче оточення (родичі, сусіди, близькі);

- 3) мінімізації негативних наслідків або навіть повному вирішенні проблем сім'ї або особи;
- 4) усуненні труднощів, пов'язаних з адаптацією сім'ї до нових умов навколишнього середовища;
- 5) наданні ефективних гуманітарних послуг з метою поліпшення якості життя сімей вимушено переміщених осіб.

До основних завдань соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців відносять: надання соціальної допомоги вимушеним переселенцям; сприяння інтегруванню вимушених переселенців в соціальне середовище, в яке вони потрапляють; створення спрощених процедур реєстрації, отримання житла, працевлаштування, відновлення бізнесу тощо.

Соціально-педагогічна робота із сім'ями вимушених переселенців полягає у практичних заходах, побудованих на основі певних цілеспрямованих теоретичних засад та проводиться за такими напрямками:

- всебічне вивчення сімей вимушених переселенців: аналіз існуючого становища сім'ї та визначення її основних потреб;
- вивчення потенційних можливостей сім'ї та вплив на неї зовнішніх факторів для подальшої роботи;
- організація взаємодії з проблемними сім'ями: підтримка дітей із сімей вимушених переселенців; сприяння у вирішенні проблем; посередництво між сім'єю та різними установами (школа, громадські організації); спонукання особистості до самоорганізації і самостійного вирішення окремих проблем.

Ефективними методами збору інформації на даному напрямі роботи є бесіда, спостереження, опитування експертів, інтерв'ю, невербальний діагноз, вивчення документів, контент-аналіз, анкетування.

Основні методи соціально-педагогічної роботи з даною категорією клієнтів:

- соціально-педагогічна допомога, підтримка, профілактика: вибір програми і плану дій; обговорення альтернативних шляхів вирішення проблеми; допомога в організації виходу з проблеми; координація зусиль найближчого оточення особистості; створення групи підтримки;
- корекція відносин та реабілітація: моделювання ситуації для вирішення подібних проблем в майбутньому; моделювання сфер успішної діяльності (ті, в яких сім'я зможе себе реалізувати); підтримка ініціатив як всієї сім'ї, так і окремого її члена; відновлення втрачених вмінь клієнта (при травмі разом з іншими спеціалістами) та повернення людини до нормального життя;
- консультування;
- підтримка;
- сімейна терапія.

Актуальні форми роботи: індивідуальні, що надають можливість клієнту розповісти про свої проблеми без присутності інших (конфіденційна інформація); групові, за яких робота здійснюватиметься за принципом взаємодопомоги або методу «рівний-рівному».

Робота соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями передбачає певні етапи:

1. Формування банку даних про вимушених переселенців та їх сімей.

Здійснюється спільно із службами охорони здоров'я, соціального захисту та ін.; у цілісний банк даних включається інформація про кожного члена сім'ї, можуть бути направлені запити в служби та організації попереднього місця перебування сім'ї. *Основними методами роботи* є аналіз документів, складання банку даних.

2. Діагностика проблем. Вивчення індивідуальних особливостей кожного члена сім'ї, з'ясування її інтересів і потреб, труднощів й проблем, визначає їх причини, відслідковує джерела їх виникнення, досліджує умови і особливості взаємин у мікросередовищі життєдіяльності. За потреби – надання термінової допомоги (захист, надання притулку). *Методи роботи:* консультування, інтерв'ю, бесіда, сімейна терапія та ін. Надання інформації про установи, які займаються вирішення таких проблем.

3. Розробка програми діяльності із сім'єю.

За результатами діагностики визначається сутність першочергових потреб, добираються ефективні та посильні психолого-педагогічні, соціальні засоби для вирішення проблем або хоча б мінімізації негативних наслідків. *Методи роботи:* соціально-педагогічний супровід, патронаж, консультування (індивідуальне або/та групове), техніки сімейної терапії, профілактична робота, надання підтримки, соціального захисту, допомога сім'ї у налагодженні їх дозвільної діяльності, організація груп взаємодопомоги, позитивний приклад.

4. Забезпечення умов реалізації програми.

Здійснюється розподіл відповідальності між усіма учасниками програми. Соціальний педагог виконує роль координатора, організовує реалізацію програми, відслідковує результати, інформує про її виконання. *Методи роботи:* консультування, телефонне консультування, бесіда, контроль.

5. Завершення програми.

Аналіз роботи соціального педагога та характеристика рівня життя клієнтів. Здійснення вихідної діагностики. Вимушені переселенці самостійно можуть вирішувати деякі питання, але при потребі звертатися за допомогою.

Слід зазначити, що соціальний педагог у роботі із сім'ями вимушених переселенців повинен дотримуватися таких груп цінностей:

- цінності, які відображають специфіку професійної діяльності альтруїстичного характеру (допомоги тому, хто потребує допомоги);
- цінності етичної відповідальності перед професією (соціальний педагог і соціальний працівник захищає гідність і цілісність професії, дотримується етичних принципів і норм, примножує знання і розширює місію соціально-педагогічної роботи);
- цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження, самовдосконалення особистості соціального педагога і досягнень у професійній діяльності.

Для вимушених переселенців та їх сімей характерною ознакою є соціальна дезадаптація, а звідси випливають її прояви: агресивна поведінка, конфлікти з вчителями і ровесниками, вживання алкоголю і наркотиків,

здійснення правопорушень (бійки, крадіжки й ін.), невідвідування школи, бродяжництво, спроби суїциду та ін. Тому соціальному педагогу слід знати про ці характерні негативні прояви з метою їх профілактики, бути в курсі всіх актуальних проблем, знати ефективні способи їх вирішення або мінімізувати негативні наслідки.

Основним змістом роботи соціального педагога з вимушеними переселенцями та їх сім'ями є створення атмосфери співробітництва та партнерства. Загалом для соціального педагога, який працює із з сім'ями вимушених переселенців, необхідно мати такі якості:

1. Високий професіоналізм, компетентність у різноманітних проблемах, високий рівень загальної освіти і культури (в тому числі і духовної), володіння суміжними спеціальностями і знаннями з педагогіки, психології, юриспруденції та ін.
2. Доброта, любов до людей, душевність, доброзичливість, чуйність, бажання взяти чужий біль на себе, милосердя, людяність, відчуття співпереживання і емпатія.
3. Комунікбельність, вміння правильно зрозуміти людину і поставити себе на її місце, гнучкість і делікатність, тактовність у спілкуванні, вміння слухати, спроможність підтримати іншого і стимулювати його на розвиток особистих сил, вміння викликати довірливе ставлення до себе, організаційні здібності.

З метою надання допомоги та вирішення соціальних проблем всі сім'ї вимушених переселенців підлягають соціальному інспектуванню, у результаті якого вивчаються їх потреби, у разі необхідності сім'ї беруться під соціальний супровід. Для вирішення проблемних питань переселенців повинні залучатися усі суб'єкти соціальної роботи, благодійні та громадські організації.[14]

На сучасному етапі реформування та розвитку освітньої галузі можна зробити висновок, що педагогічні колективи освітніх закладів володіють значним психолого-педагогічним потенціалом, завдяки якому можуть надати батькам суттєву допомогу у вихованні дітей, сприяти покращенню внутрішньосімейного мікроклімату, встановленню адекватних взаємин між дорослими і дітьми. Проте у значної кількості дорослих членів сімей спостерігається недостатність відповідних знань, невміння (а то й небажання) деяких батьків пізнати свою дитину, її вікові та індивідуальні особливості негативно позначаються на її розвитку, формуванні ціннісних орієнтацій. Отже, сучасна педагогізація сім'ї потребує науково-методичного та організаційного оновлення, спрямованого на гуманізацію взаємин батьків і дітей на спільних засадах діяльності, а також урізноманітнення форм і напрямків співпраці сім'ї та школи, співпраця родини і школи має ґрунтуватися на взаємоповазі, рівноправному партнерстві. Педагогічний колектив та колектив батьків – це має бути єдиний живий організм, об'єднаний спільною метою, гуманними стосунками та високою відповідальністю, адже соціальний розвиток особистості дитини прямо пов'язаний з тим, наскільки єдині у співпраці з дитиною сім'я і школа.

Організатором такого співробітництва стає соціальний педагог закладу

освіти. Співпраця соціального педагога і сім'ї передбачена його кваліфікаційною характеристикою, згідно з якою соціальний педагог сприяє налагодженню взаємодії освітнього закладу та сім'ї з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку, а також виконує ряд функцій: діагностичну (досліджує спрямованість впливу особливостей сім'ї та сімейного виховання на дітей і підлітків), прогностичну (прогнозує на основі спостережень та досліджень дію негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня), консультативну (дає рекомендації (поради) учням, батькам, які знаходяться у складних життєвих обставинах), захисну (забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків), профілактичну (сприяє попередженню негативних явищ), соціально-перетворювальну (надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді), організаційну (координує діяльність й взаємодію усіх суб'єктів соціального виховання, формує демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих).

Через організацію партнерства сім'ї і школи соціальний педагог спрямовує цей процес на задоволення потреб і інтересів дитини, адже саме у ранній шкільний період батьки і сімейна атмосфера є найбільш важливим фактором у розвитку дітей. Практика показує, що деяким батькам можуть знадобитися відповідна підготовка і схвалення соціального педагога в їх прагненні допомогти дітям. У свою чергу, соціальний педагог повинен допомогти вчителю усвідомити, що його робота в класі не принесе великих результатів без активної участі батьків. Таким чином, можна стверджувати, що соціальний педагог школи є ніби «сполучною ланкою» у взаємодії сім'ї і школи. На необхідність соціально-педагогічної роботи по взаємодії з батьками вказує і той факт, що активні форми роботи з батьками з самого початку навчання дитини в школі дозволяють їм усвідомлювати необхідність придбання нових знань для формування та розвитку здорової та повноцінної особистості, формують потребу взаємодії та спілкування зі школою. Характерною особливістю соціальної взаємодії школи та сім'ї є можливість використання досвіду батьків у процесі соціалізації не лише власної дитини й інших учнів навчально-виховного закладу. Погляди, переконання, знання, уміння та навички батьків можна використати у різних напрямках (трудовому, моральному, суспільному) виховання школярів.

Отже, робота соціального педагога з батьками полягає в налагодженні взаємодії щодо формування особистості учня та спрямовується на створення в сім'ї відчуття безпеки, враховуючи, що сім'я – особливий соціальний інститут, для якого не завжди є прийнятним втручання сторонніх осіб в коло власних проблем. Разом з тим, сім'я є колективним клієнтом соціально-педагогічної роботи і досягнення позитивного успіху у формуванні особистості дитини значною мірою залежить від відносин між педагогом і батьками учня, оскільки контакт батьків та педагогів є кроком до взаєморозуміння, до набуття довіри, обміну духовними й емоційними цінностями, засвоєння педагогічного досвіду, знань, які вчитель і батьки передають один одному. Адже основними умовами

ефективності педагогічного партнерства між сім'єю та школою в умовах НУШ є взаєморозуміння, дотримання етики спілкування, позиції рівноправності, зацікавленість обох сторін – батьків і вчителя в гармонійному розвитку та вихованні учня, а також використання найрізноманітніших форм співпраці. Лише за дотримання цих умов можливий належний розвиток, формування дитячої особистості та функціонування складових педагогічного трикутника «батьки – дитина – вчитель».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артющкіна Л. М. Соціальний педагог школи: теорія і практика роботи: Навч.-метод. посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 124 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. О. В. Безпалько. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Веретенко Т. Г., Белоліпцева О. В. Реалізація професійних ролей соціального педагога в процесі соціально-педагогічної роботи з сім'ями. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 23 (282), Ч. I, 2013.
4. Волкова В. А. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах / В.А. Волкова, К.І. Глушкова. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2013. №. 2. С. 37-42.
5. Войцях Т. В. Особливості здійснення соціально-педагогічного супроводу сім'ї в закладах освіти. Методичний посібник. Черкаси: ОПОПП, 2011. 131 с.
6. Вступ до спеціальності «соціальна педагогіка»: навчальний посібник/ автори-укладачі Л. І. Міщик, О. П. Демченко; за заг. ред. Л. І. Міщик. Глухів, 2013. 250 с.
7. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / авт. кол. В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, І. І. Ткачук; заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ: Ніка-Центр, 2020. 122 с.
8. Досвід надання допомоги дітям і сім'ям - жертвам військового конфлікту: практич. посіб. / І. О. Корнієнко, І. М. Лісовецька, Ю. А. Луценко, Д. Д. Романовська. Київ: УНМЦ практич. психології і соціальної роботи, 2017. 152 с.
9. Ірина Резніченко. Педагогічне партнерство сім'ї і школи в умовах НУШ. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Випуск 59, 2018.
10. Козирев М. П. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.
11. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.
12. Концепція Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola>

[compressed.pdf](#)

13. Концепція державної сімейної політики. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text>

14. Л.Й. Петришин, Г.В. Лещук. Змістові аспекти соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями та їх сім'ями в сучасних соціальних умовах. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2016. № 1 (11) <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2016/1/7.pdf>

15. Наталія Олексюк. Роль соціальної взаємодії школи і сім'ї у процесі соціалізації дитини. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2014. № 1.

16. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / авт. кол.: Герило Г.М., Гніда Т.Б., Корнієнко І.О., Луценко Ю.А.; заг. ред. Ю.А. Луценко. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с.

17. Педагогіка партнерства: як успішно взаємодіяти з батьками. URL: https://naurok.com.ua/post/pedagogika-partnerstva-yak-uspishno-vzaemodiyati-z-batkami?fbclid=IwAR2qBFm05Gg9MkvejiPWC6L3mF3_br1PQXy1NikRO0SRaHq_w_q-SKKnyFD8

18. Положення про психологічну службу у системі освіти України. Затверджено наказом МОН України від 22.05.2018 №509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>

19. Психолог у НУШ: радісно та впевнено руш! Путівник психолога в Новій українській школі / заг. ред. Є. В. Афоніна, О. О. Заріцький, Н. В. Міщенко. Краматорськ: Витоки, 2018. 250 с.

20. Сахно О., Іванова Ю. Психологічний супровід допрофільної підготовки та профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Дидактика: теорія і практика. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. С. 171–177.

21. Соляник М. Г. Форми та методи соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpkp_sp_2015_25_23

22. Соціальна педагогіка: підручник. – 5-те вид. випр. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 488 с.

23. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

24. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: метод. посібник / І. Д. Зверева та ін. Київ. Держсоцслужба, 2006. 104 с.

25. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: навч.-метод. посібник. Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З. З.

Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.

26. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально-методичний посібник. Київ: Агентство «Україна». 2015.

27. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О.В.Залеська та ін. – Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

28. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський / Вибр. твори: В 5-ти. т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 3. С. 283–582.

29. Тетяна Брайченко. Система роботи соціального педагога з батьками в умовах Нової української школи. *Педагогічний вісник*. Науково-методичний журнал №3 (101). 2019.

30. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи)/ авт. кол: В.В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, І. І. Ткачук; за наук. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ: Ніка-Центр, 2021. 118 с.

31. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі: методичні рекомендації. Київ: Ніка-Центр, 2004. 124 с.

32. Якщо батьки – партнери. Сучасні форми роботи з батьками першокласників./авт.-упоряд. І. В. Оніщенко. Харків: Вид. група «Основа», 2018.141 с.